

अध्याय एक

शोधपत्रको परिचय

अध्ययनको पृष्ठभूमि

वि.सं. १९४० को दशकदेखि नेपाली भाषामा प्रकाशनसम्बन्धी गतिविधि र नेपाली माध्यमबाट शिक्षा दिने उत्सुकता बढेको देखिन्छ । वि.सं. १९४० मा गोपालदत्त पाण्डेको 'व्यक्त चन्द्रिका' १९४८ मा जयपृथ्वीबहादुर सिंहको 'अक्षराङ्क शिक्षा', त्यसपछि उनकै १९५८ को 'बालबोध', १९६० को 'स्रेस्ता दर्पण', १९६४ को 'व्यवहारमाला', १९६९ को 'भूगोल विद्या' आदि विभिन्न विषयका प्रशस्त नेपाली भाषामा लेखिएका कृतिहरूले सिंह प्रशंसनीय योगदानकर्ताका रूपमा देखिएका छन् (ढकाल, २०६७ : १२२) ।

गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिले अदालती शिक्षा भाग १-४ र १९६९-७२ सालमा प्रकाशित चन्द्रिका व्याकरण, १९९१ सालमा नेपाली भाषा कसरी शुद्ध लेख्ने ? भन्ने पुस्तिकाका प्रकाशन शैक्षणिक दृष्टिले अग्रस्थानमा छन् । यस सन्दर्भमा एघारौं पटक छापिएको २००३ सालको नेपाली शिक्षा नामक पुस्तक पनि अविस्मरणीय ठान्नु पर्दछ (ढकाल, २०६७ : १२२-१२३) । वि.सं. १९९० पछिको एस.एल.सी.को संशोधित एवम् परिमार्जित सिलेबस अनुसार लेखिएका पाठ्यपुस्तकहरूमा बोधविक्रम अधिकारीको दन्त्य कथा र जीतेन्द्रबहादुर शाहको विज्ञानको चमत्कार पनि उल्लेखनीय छन् (ढकाल, २०६७ : १२४) ।

२००७ सालको जनक्रान्ति पश्चात् भएको शैक्षिक जागरणसँगै विद्यालयका पुस्तकहरूको लेखन र प्रकाशनमा पनि नयाँ उत्साह थपिएको थियो । २०११ सालमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगको प्रतिवेदन प्रकाशनमा आएपछि पनि विद्यालय तहको अध्ययन अध्यापनमा खाँचो पर्ने पाठ्यपुस्तकहरूको लेखन र प्रकाशनमा थप जाँगर र उत्साह बढेको देखिन्छ । २०१५-१६ सालतिर महानन्द सापकोटाद्वारा लिखित हाम्रो साहित्य भाग १ देखि भाग ५ सम्म निस्किए । उक्त पुस्तकहरूमा कथा, कविता, प्रबन्ध एवम् जीवनीका पाठहरू समाविष्ट गरिएका छन् (ढकाल, २०६७ : १२५) । २०१७-१८ सालतिर कृष्णराज अर्यालको सम्पादनमा नयाँ नेपाल प्रकाशन काठमाडौँबाट हाम्रो किताब नामक पुस्तकहरू कक्षा ३ देखि उपयोगी हुने गरी विभिन्न भागमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस्तै गोपीनाथ उपाध्यायको सम्पादकत्वमा नयाँ नेपाल प्रकाशनबाट कक्षा ६ देखि ८ सम्मका निमित्त हाम्रो

भाषा नामक पुस्तकहरू पनि प्रकाशित छन् । यी पुस्तकहरूमा पनि कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, आत्मकथा, एकाङ्की आदि विधाहरू समाविष्ट छन् (ढकाल, २०६७ : १२६) । २०१८ सालको सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन पश्चात् पाठ्यपुस्तकको लेखन र प्रकाशन गर्ने नेपाली नागरिकद्वारा लिखित पुस्तकहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिने, विविध विषयका पुस्तकहरूको छनोट तथा स्वीकृति दिन विशेषज्ञहरूको समिति गठन गर्ने, प्रत्येक विषयमा देशभरि एकै प्रकारका पाठ्यपुस्तकहरूको बन्दोबस्त गर्ने जस्ता कुरामा महत्त्व दिएको पाइन्छ (ढकाल, २०६७ : १२५) ।

गोपाल पाण्डे 'असीम' र हरिप्रसादको सम्पादकत्वमा 'राष्ट्रभाषा, साहित्य' नामक पुस्तकका विभिन्न भागहरू नेपाली साहित्य भण्डारद्वारा प्रकाशित छन् । उक्त पुस्तकलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकार शिक्षा विभागद्वारा २०२१-२२ को पाठ्यक्रम अनुसार स्वीकृति प्राप्त भएको जनाइएको छ । यिनमा राष्ट्रियता, राजभक्ति, स्वावलम्बन, स्वास्थ्य, भ्रमण, जीवन चरित्र, विज्ञानका चमत्कार आदि विषयवस्तु समाविष्ट गरिनुका साथै पाठैपिच्छे अभ्यास र कठिन शब्दहरू पनि दिइएको छ (अधिकारी, २०५६ : ५५) ।

त्यसबेला निजी क्षेत्रमा पुस्तकहरू प्रकाशन हुने चलन थिएन र निजी विद्यालयहरू पनि थिएनन् । जति पनि पुस्तकहरू प्रकाशित हुन्थे सरकारी मातहतमै रहेका संस्थाबाट प्रकाशित हुन्थे । समयको परिवर्तनसँगै पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य भई प्रजातन्त्र पुनस्थापना भएपछि निजी क्षेत्रमा विद्यालयहरू खोल्ने क्रम बढ्न थाल्यो अनि निजी क्षेत्रमा पनि अन्य पाठ्यपुस्तकसँगै भाषा पाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशन भई पठनपाठन हुन थाले । सामुदायिक विद्यालयमा भने सरकारी स्वामित्वकै संस्थाबाट प्रकाशित पुस्तकहरू देशभर पठनपाठन हुन्छन् तर निजी विद्यालयमा भने लचिलो सरकारी नीतिका कारण अनेकौं प्रकाशनका अनेकौं नाम भएका (जस्तै: नेपाली भाषा बगैँचा, सजिलो नेपाली, रसिलो नेपाली, साझा नेपाली, व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण आदि) नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकहरू पठनपाठन भइरहेको अवस्था छ । सामुदायिक विद्यालय र निजी विद्यालयका एउटै तहमा फरक-फरक पाठ्यपुस्तक पठनपाठन भए पनि नेपाली भाषाको विकासमा भने दुवै क्षेत्रमा पुस्तकले सहयोग गरेका छन् ।

यसरी एउटै तहको एउटै कक्षामा पठनपाठन भइरहेका एउटै विषयका दुई खालका किताबहरूको तुलना गरी दुवैका सबल पक्ष र सुधारात्मक पक्षहरू केलाएर दुईबीचको भिन्नताको अध्ययन गर्दा सबै भाषा पाठ्यपुस्तकलाई आगामी दिनहरूका लागि पृष्ठपोषण

मिले साथै सरकारी र निजी विद्यालयको पठनपाठन पद्धति, नतिजा, गुणस्तरमा भिन्नता छ भन्ने कुरा बाहिर आइरहेको अवस्थामा यी दुई किसिमका विद्यालयमा पठनपाठन हुने पाठ्यपुस्तकमा चाहिँ के भिन्नता हुँदोरहेछ भन्ने कुरा बाहिर ल्याउन यो अध्ययन उपयोगी हुनेछ भन्ने अपेक्षा राखिएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको परिपूर्तिका निम्ति विभिन्न शीर्षकमा थुप्रै तुलनात्मक अध्ययन भएको परिप्रेक्ष्यमा त्यसलाई आधार बनाएर प्रस्तुत कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) को तुलना शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ।

समस्या कथन

नेपालमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा एउटै कक्षामा पढाइ हुने भाषा पाठ्यपुस्तकमा विविधता पाइन्छ। कतिपय संस्थागत विद्यालयको सामुदायिक विद्यालयकै भाषापाठ्यपुस्तक पढाए पनि धेरैजसो संस्थागत विद्यालयहरूले विभिन्न प्रकाशनका नेपाली भाषा बगैँचा, रसिलो नेपाली, बैखरी, सरल नेपाली, सजिलो नेपाली, व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण आदि विभिन्न नाम गरेका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकहरू पढाइरहेको अवस्था छ। यस परिवेशलाई विचार गर्दै सरकारले सिफारिस गरेको सामुदायिक विद्यालयमा पढाइ हुने नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक र सरकारले अनुमति दिएका संस्थागत विद्यालयमा पठनपाठन हुने नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा के अन्तर हुँदोरहेछ भन्ने तथ्य पत्ता लगाउन नमुना वा प्रतिनिधिमूलक भाषा पाठ्यपुस्तकका रूपमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन गरी प्राप्त निष्कर्ष निकाल्न निम्न समस्यालाई लिइएको छ :

- क) कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) को प्राज्ञिक पक्ष र भौतिकमा पक्ष के कस्तो भिन्नता पाइन्छ ?
- ख) कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) का सबल तथा दुर्बल पक्षहरू के कस्ता रहेका छन् ?

अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) को तुलनात्मक अध्ययनका उद्देश्य निम्न रहेका छन् :

- क) प्राज्ञिक र भौतिक विशेषताका आधारमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) को तुलनात्मक अध्ययन गर्नु,
- ख) कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) का सबल तथा दुर्बल पक्ष पत्ता लगाउनु,

अध्ययनको औचित्य

कक्षागत उद्देश्यहरू निर्धारण गरी पाठ्यपुस्तकहरू तयार गरिने हुँदा एउटै तहगत र कक्षागत उद्देश्य अनुसार तयार पारिएका एकै कक्षाका एकै विषयका दुई भिन्न पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता समानता र भिन्नताहरू रहेछन्, कमीकमजोरी हटाउन के उपाय अपनाउनुपर्ने रहेछ भन्ने कुरा यस अध्ययनले सुझाउने हुँदा तयार पार्न लागिएको शोधको विषयवस्तु र शीर्षक औचित्यपूर्ण छ। पाठ्यपुस्तकको तुलना गर्न र सम्बन्धित विषयमा भावी अनुसन्धान गर्न इच्छुक व्यक्तिलाई आधार सामग्रीको रूपमा सहयोगी भएको छ। यसरी माथि उल्लेखित विभिन्न पक्षमा आधारित भएर यस अध्ययनको औचित्य पुष्टि गर्न सकिन्छ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) को तुलना शीर्षकको शोध अध्ययन निम्न क्षेत्रमा सीमित गरिएको छ :

प्रस्तुत अध्ययन नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा प्रकाशित 'मेरो नेपाली' (परिमार्जित दोस्रो संस्करण २०६२) र चारुमती पब्लिकेसन प्रा.लि. सातदोबाटो, ललितपुरद्वारा प्रकाशित 'व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण' (दोस्रो संस्करण २०७४) मा आधारित भएर गरिएको छ।

उक्त दुई पुस्तकका प्राज्ञिक विशेषता वा आधारान्तर्गत विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु, विधाको छनोट तथा प्रस्तुति, भाषाशैली, पाठको प्रस्तुति तथा विविधता, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास, चित्र, शब्दसूची, सन्दर्भसूची, सङ्केत, शिक्षक, अभिभावकलाई निर्देशनको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। उक्त पुस्तकका भौतिक विशेषता वा आधार अन्तर्गत आवरण, आकारप्रकार, कागजको गुणस्तर, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बँधाइ, मूल्य, सुलभताको अध्ययन गरिएको छ।

शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्नअनुसार रहेको छ :

अध्याय एक : शोधपत्रको परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र अवधारणात्मक ढाँचा

अध्याय तिन : विधि तथा अध्ययनको प्रक्रिया

अध्याय चार : कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक विश्लेषण

अध्याय पाँच : निष्कर्ष तथा सुझाव

सन्दर्भसूची

परिशिष्ट : विश्लेषित पुस्तकका तस्विर र

व्यक्तिगत विवरण

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र अवधारणात्मक ढाँचा

पूर्वकार्यको समीक्षा

प्रस्तुत कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलना सम्बन्धी अध्ययनसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यहरूको चर्चा गर्ने सन्दर्भमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणका लागि सैद्धान्तिक आधारहरू प्रस्तुत गरिएका पुस्तकहरूको चर्चा गर्नु उपयुक्त हुने भएकाले तिनलाई यहाँ संक्षेपमा समीक्षा गरिएको छ :

वि.सं. २०२८ मा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना लागु भएपछि नेपालको शैक्षिक इतिहासमा नयाँ युगको सुरुवात हुन्छ। रा.शि.प.यो.ले सिफारिस गरेका पाठ्यपुस्तकहरूमा उचित व्याख्या, विश्लेषण साथै पाठ्यपुस्तकभित्रका तालिका, क्रम, अक्षरको आकार, कागजको गुणस्तर जस्ता कुराहरूलाई समेत उठाइएको छ। पौडेल (२०६६) द्वारा पाठ्यपुस्तकको तुलना, अध्ययन र विश्लेषणका लागि नेपाली भाषाशिक्षण किताबमा आवरण, छपाइ, बँधाइ, अक्षराकार ठाउँ छोडाइ, मसीको प्रयोग, कागजको गुणस्तर, मूल्य, सुलभता, पाठ्यवस्तु, पाठको वितरण, विधाको छनोट र प्रस्तुतीकरण, अभ्यास, भाषा, चित्र, शब्दभण्डार आदि आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ। ढकाल (२०६५) द्वारा नेपाली भाषाशिक्षण किताबमा पाठ्यपुस्तक विश्लेषणका आधार भनेर भित्री/प्राज्ञिक आधारमा विषयवस्तु, विधा, पाठको प्रस्तुति, भाषा, नमुना, अभ्यास, चित्र आदि र बाह्य/भौतिक आधारमा आवरण, प्रकाशक, भूमिका, निर्देशन, छपाइ, बँधाइ, अक्षराकार, ठाउँ छोडाइ, मसी कागजको गुणस्तर, परिशिष्ट, सन्दर्भसूची आदि उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै भण्डारी र अन्य (२०६८) द्वारा प्रायोगिक भाषाविज्ञान किताबमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण तथा तुलनाका आधार भनेर मुख्यतः आन्तरिक र बाह्य आधार वा विशेषतालाई लिइएको छ, जसमा आवरण, भूमिका, विषयसूची, छपाइ, बँधाइ, मूल्य, कागजको गुणस्तर, विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु, विधा, पाठको वितरण र विविधता, भाषा, अभ्यास, चित्र, शब्दभण्डार आदि बारे चर्चा गरिएको पाइन्छ।

प्रस्तुत शोधकार्य अगाडि नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा भएका, तुलनात्मक अध्ययनमा आधारित केही अनुसन्धानहरूलाई यहाँ समीक्षात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

पाठ्यपुस्तकको सिङ्गो अध्ययन पाठ्यक्रम अनुरुपता तथा पाठ्यसामग्रीको तुलनात्मक अध्ययनसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान केही मात्रामा भएका छन् । डा. कृष्णगोपाल रस्तोगीले युनेस्कोको सहयोगमा त्रि.वि. शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेरिड) का लागि सन् १९७८ मा गरेको अध्ययनको 'प्रोजेक्ट अन इभ्यालुएसन अफ महेन्द्रमाया सेरिज फर कक्षा १-५' मा पाठ्यपुस्तकबारे अध्ययन भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट पाठ्यवस्तुहरू, विद्यार्थीको बौद्धिक परिपक्वताभन्दा स्तरीय संयोजन स्तर नमिलेको, शब्द चयनमा छनोट र स्तरण प्रक्रियाको पालना गरिएको, भाषिक सीपहरूका लागि पर्याप्त अभ्यास नभएको जस्ता निष्कर्षहरू निकालिएका छन् (प्रधान, २०७२ : ६) ।

त्रि.वि. शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (२०४४) द्वारा *शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारकतत्त्व* शीर्षकको अनुसन्धान भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय पद्धतिद्वारा प्राथमिक तहदेखि माध्यमिक तहसम्मका भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको विधा, भाषातत्त्व, शब्दार्थ र अभ्यासहरूका आधारमा विश्लेषण गरी पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यवस्तुको चयन नमिलेकाले पाठ्यपुस्तकको विषयवस्तु प्रस्तुतिमा स्तरगत समस्या रहेको, शब्दभण्डार र धारणा पक्षमा असङ्गति भएको निष्कर्ष निकाली वाक्य गठन र नमुना अभ्यासमा समेत त्रुटि रहेको देखाइएको छ । पाठ्यपुस्तकमा भएका कमीकमजोरी सुधारन पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्ने र पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको स्तर, क्षमता अनुसार विषयवस्तु छान्नुपर्ने जस्ता महत्त्वपूर्ण सुझावहरू दिइएको छ (भण्डारी र अन्य, २०६९ : १४५) ।

पौडेल, (२०५५) द्वारा गरिएको *कक्षा छको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीका बीच तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकबीच तुलना गर्ने उद्देश्यले पुस्तकालयीय विधिद्वारा तयार पारिएको पाइन्छ । यस अध्ययनमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित अनिवार्य नेपाली पाठ्यक्रम अनुसार नै बनेको तर भाषाशैली, अभ्यास, पाठको प्रस्तुतीकरण आदिमा भने कमजोरी रहेको तथा एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्री पाठ्यक्रम अनुरूप नरहेको, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुति, भाषा, शैली, अभ्यास आदिमा निकै कमजोरी रहेको तर एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित पाठ्यपुस्तकभन्दा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित पाठ्यपुस्तक नै केही हदसम्म उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकाल्दै दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका कमजोरी सुधारन

विधाको छनोट, भाषाशैली, अभ्यास आदि कुरामा विद्यार्थीको क्षमता, रुचि र स्तर ख्याल गर्नुपर्ने सुझावहरू दिइएको छ ।

अधिकारी र शर्मा, (२०५६) द्वारा तयार गरिएको *प्राथमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययन विश्लेषण* शीर्षकको अनुसन्धानमा कक्षा १-५ सम्मका पाठ्यपुस्तकहरूलाई सोही तहको पाठ्यक्रमसँग तुलना गरिएको छ । जसमा पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक नभएको पाठको प्रस्तुति, विषयवस्तु, विधा, भाषाशैली, शब्दभण्डार, वाक्यगठन, अभ्यास आदिको अध्ययन गरी पत्ता लगाइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, क्षमतालाई ध्यान नदिई विषयवस्तु, विधा, अभ्यास, भाषाशैली, शब्दभण्डार, वाक्यगठनको संयोजन गरिएकाले कक्षा एको बाहेक अन्य सबै पाठ्यपुस्तकहरू प्रायः असन्तुलित भएका, अभ्यासहरूको अनावश्यक पुनरावृत्ति भएको, अपठ्यारा शब्दहरूको संयोजन भई भाषा जटिल भएको र पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग भएका चित्रहरू अस्पष्ट रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गौतम, (२०५७) द्वारा तयार पारिएको *मेरो नेपाली किताब कक्षा पाँच र सजिलो नेपाली माला कक्षा पाँचको तुलनात्मक अध्ययन* नामक शोधपत्रमा पुस्तकालयीय विधिद्वारा दुई पाठ्यपुस्तकका विविध पक्षको तुलना गरिएको छ । प्रस्तुत शोधको उद्देश्य दुई पाठ्यपुस्तकका समानता तथा भिन्नता पत्ता लगाई तिनमा निहित कमीकमजोरी पत्ता लगाउनु रहेको थियो । यस अध्ययनमा दुई पाठ्यपुस्तकका विधा, शब्दभण्डार, भाषाशैली, अभ्यास, बनोट, छपाइ, बँधाइ, कागज आदिको तुलना गरिएको छ । मेरो नेपाली किताबमा शब्दभण्डार, भाषाशैली, अभ्यास, बनोट आदि विविध पक्षमा कमजोरी रहेको र यी कुरामा सजिलो नेपाली माला उपयुक्त रहेको बताइएको छ । मेरो नेपाली किताबको तुलनामा विधा, पाठको प्रस्तुति, चित्र प्रयोगका दृष्टिले सजिलो नेपाली मालामा कमजोरी रहेको देखाइएको छ । भाषिक प्रस्तुति र शैलीमा सजिलो नेपाली मालाका पाठहरू सरल भएको तथा चित्र प्रयोगका दृष्टिले मेरो नेपाली किताब उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकाल्दै आकार र बँधाइका दृष्टिले दुवै पाठ्यपुस्तकमा कमजोरी रहेको औँल्याइएको छ ।

पौडेल, (२०५९) द्वारा *कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब र सरल नेपाली शृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन* गरिएको पाइन्छ । उनले विषयवस्तुका दृष्टिले दुई पाठ्यपुस्तकको तुलना गरेका छन् । विषयवस्तु अन्तर्गत भौतिक र सांस्कृतिक पक्षलाई समेटेर भाषिक सीप, पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषाशैली, अभ्यास जस्ता विविध पक्षहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

वाक्य गठनका दृष्टिले मेरो नेपाली किताब उपयुक्त रहेको र सरल नेपाली शृङ्खलामा विद्यार्थीको स्तरभन्दा जटिल वाक्यहरू राखिएको उल्लेख गरिएको छ। मेरो नेपाली किताबका विषयवस्तुहरूमा सबै भाषिक सीप समेटिएको तर सरल नेपाली शृङ्खलामा सुनाइ र बोलाइ सीप उल्लेख नै नगरिएको र यो पुस्तक पाठ्यक्रम अनुरूप नरहेको साथै विषयवस्तुका दृष्टिले पनि भद्दा रहेको बताइएको छ। पाठ्यक्रम अनुरूपता र विषयवस्तुको आकारका दृष्टिले अर्को भन्दा मेरो नेपाली किताब उपयुक्त रहेको तथा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर अनुरूप दुवै पाठ्यपुस्तक नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ।

सुवेदी, (२०६०) द्वारा प्रस्तुत *कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरूमा रही दुई पुस्तकहरूबीच तुलना गरिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्रमा पुस्तकालयीय विधिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरी सङ्कलित सामग्रीलाई तुलनात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको पाइन्छ। यस अध्ययनमा नेपाली किताब सजिलो नेपाली मालाभन्दा पाठ्यक्रम अनुरूप रहेको र भाषिक सीपहरूको संयोजनमा पनि सजिलो नेपालीमालाभन्दा उपयुक्त रहेको तथा प्राज्ञिक पक्षमा मेरो नेपाली किताब राम्रो र भौतिक पक्षमा सजिलो नेपाली माला राम्रो रहेको भनिएको छ। तर, विद्यार्थीको मनोवैज्ञानिक पक्षलाई भने दुवै पाठ्यपुस्तकले बेवास्ता गरी यान्त्रिकतातर्फ उन्मुख भएको निचोड निकालिएको छ।

बराल, (२०६१) द्वारा *कक्षा सातको महेन्द्रमाला र हाम्रो नेपाली किताबको तुलनात्मक अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र पुस्तकालयीय विधिद्वारा तयार पारिएको देखिन्छ। प्रस्तुत शोधपत्रमा दुई पाठ्यपुस्तकबीच पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारमा रहेर तुलना गरिएको छ, जसमा पाठ्यक्रम, विषयवस्तु, शब्दभण्डार तथा भाषिक संरचना, नमुना अभ्यासलाई लिएर अध्ययन, विश्लेषण गरिएको देखिन्छ। जस अनुसार महेन्द्रमालामा भाषाका चारैवटा सीप नसमेटिएको, सिर्जनात्मक क्षमता अभिवृद्धि गराउने, मनोरञ्जन दिने र विद्यार्थीलाई सक्रिय पार्ने अभ्यासहरू नभएको तर भाषिक सीप, बालमनोविज्ञान, प्रस्तुतीकरण शैली, सिर्जनात्मक अभ्यासका हिसाबले महेन्द्रमालाभन्दा हाम्रो नेपाली किताब उपयुक्त रहेको साथै विधागत सन्तुलन र पाठ्यपुस्तक निर्माणका सैद्धान्तिक आधारमा पनि महेन्द्रमालाभन्दा हाम्रो नेपाली किताब नै उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

कोइराला, (२०६५) द्वारा *कक्षा दुईको सजिलो नेपालीमाला, नयाँ नेपाली शृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन* नामक शोधपत्र पुस्तकालयीय

विधिद्वारा पाठ्यक्रम अनुरूपता तथा सबल र दुर्बल पक्ष पहिचान गर्ने उद्देश्य राखी तयार गरिएको देखिन्छ। उक्त तीनवटै पुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययनबाट पाठ्यक्रम अनुरूपता, छनौट, स्तरणको नियम पालना नगरिएको, शब्द प्रयोग र सिर्जनात्मक अभ्यास प्रस्तुत तीनवटै कमीकमजोरी रहेको औँल्याइएको छ। कक्षा दुईमा नै नयाँ नेपाली शृङ्खलामा निबन्ध र जीवनी जस्ता जटिल विधा प्रवेश गराएर भाषिक कठिनाइ थपेको कुरा उल्लेख गर्दै समग्रमा तीनवटै पुस्तकहरूमध्ये सिर्जनात्मक र रचनात्मक रूपमा सजिलो नेपालीमाला केही उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

घिमिरे, (२०७१) द्वारा तयार गरिएको *कक्षा छको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८)* र *नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०)* को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र पुस्तकालयीय विधिद्वारा पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको पाइन्छ। प्रस्तुत शोधपत्रमा उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुण तथा विशेषता अनि सबल र दुर्बल पक्षका आधारमा तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ। दुवै पाठ्यपुस्तकमा आवरण, भूमिका, कक्षागत गीत, विषयवस्तुको क्षेत्र र शब्दभण्डारमा समानता रहेको तथा विषयवस्तु, विधा, वाक्यगठन आदिमा भने भिन्नता रहेको साथै छनौट, शब्दप्रयोग, स्तरण, अभ्यास आदिका आधारमा हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८) भन्दा नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०) केही उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

प्रधान, (२०७२)द्वारा *कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताब र नयाँ नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक कक्षा छको तुलना* शीर्षक शोधपत्रको उद्देश्य भाषा पाठ्यपुस्तक अनुरूपताका आधारमा आन्तरिक र बाह्य रूपमा दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलना गर्नुका साथै ती पुस्तकहरूको सबल तथा दुर्बल पक्ष पहिल्याउनु रहेको छ भने गुणात्मक तथा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको उक्त शोधपत्रमा विषयवस्तु सूचनामूलक, बौद्धिक र ज्ञानवर्द्धक रहेको, लैङ्गिक समानता, जातीय एकता, श्रमप्रति आस्था जगाउने र धार्मिक सहिष्णुतालाई आत्मसात गर्ने विषयका पर्याप्त पाठहरू दुईवटै पाठ्यपुस्तकमा रहेको छ, भनी निष्कर्ष निकालिएको छ।

काफ्ले (२०७२) द्वारा *कक्षा सातको नेपाली र रसिलो नेपालीको तुलना* शीर्षकको शोधपत्रमा बाह्य, भौतिक पक्षका आवरण, कागजको गुणस्तर, मसीको प्रयोग, छपाइ, बँधाइ जस्ता विशेषताहरू रसिलो नेपालीमा उपयुक्त भएको देखिन्छ। सबै पाठ्यपुस्तकको कथा

विधाको पाठहरूका आधिक्यता रहेको छ भने नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको शोध अनुसन्धानमा तालिका सूचीपत्र टिपोटपत्र प्रश्नावली आदि साधनबाट सङ्कलन गरिएको असाङ्ख्यक तथ्याङ्कहरूलाई पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षका अध्ययन तुलानत्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरेको पाइन्छ। नेपाली पाठ्यपुस्तकमा बढी मात्रामा कठिन शब्दहरूको अर्थ दिएको, सुनाइ सीप सम्बन्धी अभ्यास दुवै पाठ्यपुस्तकमा निकै कम रहेको र दुवैमा लेखाइ सीपलाई जोड दिइएको निष्कर्ष पाइन्छ।

पौडेल, (२०७४) द्वारा कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकको तुलना शीर्षकको शोधपत्रमा नेपाली पाठ्यपुस्तकको २२ वटा पाठमा ३०९ वटा अभ्यास रहेको देखिन्छ भने साहित्य वाटिका २२ वटा पाठमा १३८ वटा अभ्यास रहेको देखिन्छ। यसरी हेर्दा अभ्यास सङ्ख्या मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा बढी भएको पाइन्छ भने नेपाली पाठ्यपुस्तकका प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक, मूलपाठ, मूलपाठसँग शब्दार्थ, पाठ सम्बन्धी मूल अभ्यास, शब्दभण्डार, सिर्जनात्मक अभ्यासको क्रममा क्रमशः राखिएको छ भने साहित्य वाटिकाको प्रत्येक पाठहरूलाई शीर्षक, पाठ पढिसकेपछि, शब्दार्थ, अभ्यास, व्याकरण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ। साहित्य वाटिकामा सिर्जनात्मक अभ्यास दिइएको छैन भने मेरो नेपालीमा पाठभित्र नै कठिन शब्दलाई बोल्ड गरेर लेखिएको छ भने साहित्य वाटिकामा पाठको पछाडि असजिला शब्दको अर्थ दिइएको पाइन्छ भने व्याकरण खण्ड पछाडि बेग्लै राखिनुका साथै साहित्य वाटिकामा ३२१ वटा कठिन शब्दको अर्थ दिइएको छ भने मेरो नेपालीमा १७० वटा कठिन शब्दको अर्थ दिइएको छ। यी शब्दहरूलाई नवीन शब्दभण्डार मान्दा मेरो नेपालीमा भन्दा साहित्य वाटिकामा नवीन शब्दहरूको ज्ञान बढी रहेको देखिन्छ भनी चर्चा गरिएको छ।

यसरी माथि प्रस्तुत अध्ययनहरूबाट भाषा, भाषा पाठ्यक्रम तथा भाषा पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी विभिन्न पूर्वकार्यहरू भएको बुझ्न सकिन्छ।

अध्ययनमा पूर्वकार्यको उपयोगिता

अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धेय विषयसँग सम्बन्धित सम्पन्न गरिएका विभिन्न अध्ययन कार्यहरूले महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने गर्दछन्। प्रस्तुत शोधकार्य दुई पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन भएकाले माथि उल्लेखित पूर्वकार्यको समीक्षालाई उपयोग गरिएको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट विभिन्न शीर्षकमा गरिएको पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययनले प्रस्तुत अध्ययनलाई व्यवस्थित ढङ्गले अघि बढ्न मार्गदर्शन प्रदान

गरेको छ । शोध प्रस्ताव तयार गर्न देखि लिएर तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्न समेत पूर्वकार्यको समीक्षालाई उपयोग गरिएको छ । पूर्वकार्यको समीक्षालाई आफ्नो शोधकार्यको प्रयोजन र प्रकृतिसँग भएका समानता तथा यस विषयमा गर्न बाँकी चुनौतिपूर्ण कार्यहरू र विद्यमान समस्याहरूको निक्कै गर्न सहयोग लिइएको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा प्रस्तुत शोध कार्यका लागि अनुसन्धान शीर्षक चयन गर्न, समस्यालाई राम्ररी बुझ्न उद्देश्य तथा अनुसन्धान पद्धति निर्धारण गर्न, सम्बन्धित विषयमा ज्ञान हासिल गर्न, अनुसन्धान ढाँचा निर्धारण गर्न, सामग्री सङ्कलन गर्न, अध्ययनको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धान क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन उपर्युक्त पूर्वकार्यको समीक्षा उपयोगी भएको छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

भाषा पाठ्यक्रमका आधारमा भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय र परिभाषा

पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप शिक्षण गर्नका लागि तयार पारिएका पुस्तकलाई पाठ्यपुस्तक भनिन्छ । पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित तह र कक्षा अनुरूप तयार पारिन्छन् । भाषापाठ्यपुस्तकको मात्रै अलग्गै परिभाषा तथा अवधारणा नबनेकाले पाठ्यपुस्तककै अवधारणाका सापेक्षतामा भाषापाठ्यपुस्तकलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

विषयगत ज्ञान दिने प्रमुख उद्देश्य नभई भाषिक सीप सिकाउने मुख्य उद्देश्यले तयार पारिएका पुस्तकहरू भाषापाठ्यपुस्तक हुन् । भाषा पाठ्यपुस्तक भाषा शिक्षणका महत्त्वपूर्ण र आधिकारिक सामग्री हुन् । यिनकै सहयोगबाट विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित तह र कक्षाको भाषा पाठ्यक्रम अनुरूप अपेक्षित उद्देश्यहरू हासिल गर्दछन् । भाषिक सीपको विकास गर्ने उद्देश्यले निर्मित भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रम अनुरूपका भाषिक पाठ्यांशहरूलाई विद्यार्थीको स्तर, अनुभव र आवश्यकता ख्याल गरेर सङ्गठित गरिएको हुन्छ (पौडेल, २०६६ : १७८-१८१) ।

ह्यालिडेका अनुसार “पाठ्यपुस्तक शिक्षकका लागि शिक्षण सामग्रीको निर्माता, विषयवस्तु पढाउने योजना बनाउने साधन, आफ्ना विद्यार्थीको प्राप्ति वा मूल्याङ्कनको आधार र उपलब्धि निर्धारणको पृष्ठभूमिलाई सुबोध बनाउने माध्यम हो” (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३ : ९४-९५) ।

कनिङ्जवर्थका अनुसार “पाठ्यपुस्तक सिकाइ प्रक्रियाको एउटा सामग्री हो, जसमा विद्यार्थीको आवश्यकतालाई कक्षाकोठासँग सम्बन्धित बनाइएको हुन्छ। विद्यार्थी र शिक्षकले आफ्नो अवस्था सुहाउँदो सिकाइ विधिमा आधारित भएर त्यसको उपयुक्त किसिमले प्रयोग गर्दछन्” (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६३ : ९४-९५)।

बृहत् नेपाली शब्दकोश (२०४०) अनुसार “विद्यालय एवम् विद्यापीठहरूमा विद्यार्थीहरूलाई औपचारिक ढङ्गले पढाउने पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो।”

शर्मा र पौडेल, (२०६८ : ३४१) का अनुसार “पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यालय तहको औपचारिक शिक्षण सिकाइ समेतको एउटा भरपर्दो, व्यवस्थित एवम् सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण शिक्षण सामग्री हो।”

यसरी माथि उल्लेखित पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी परिभाषाका आधारमा भाषा पाठ्यपुस्तकलाई निम्नअनुसार परिभाषित गर्न सकिन्छ :

भाषा पाठ्यक्रमको दायराभित्र रहेर त्यसकै अपेक्षा अनुरूप एउटा निश्चित तह र कक्षाका लागि भाषिक सीप, संज्ञानात्मक सीप र व्याकरणका आधारभूत कुरा सिकाउने उद्देश्यले विद्यार्थीको योग्यता, क्षमता र आवश्यकताअनुसार तोकिएका विशेषज्ञद्वारा निर्धारित पाठ्यांशहरू समावेश गरी तयार पारिएको महत्त्वपूर्ण पाठ्यसामग्री नै भाषा पाठ्यपुस्तक हो।

भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषण तथा तुलनाका आधारहरू

कुनै पनि तहको भाषा पाठ्यपुस्तकको मूल्याङ्कन, अध्ययन तथा तुलना गर्दा त्यसमा निहित गुण वा विशेषतालाई आधार बनाउने गरेको पाइन्छ। आवरण, आकारप्रकार, अक्षरको आकार, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता, विषयवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतीकरण, विविधता, भाषा, चित्र, नमुना अभ्यास, भूमिका आदिलाई भाषा पाठ्यपुस्तकका गुण वा विशेषताका रूपमा लिने गरिएको पाइन्छ। यी आधारहरू भौतिक/बाह्य आधार तथा आन्तरिक/प्राज्ञिक आधार गरी दुई भागमा विभाज्य छन्।

बाह्य/भौतिक आधार

पाठ्यपुस्तकको बाहिरी आधार अन्तर्गत निम्न पक्षहरूको अध्ययन गरिएको छ र बाह्य स्वरूपमा हुनुपर्ने गुणहरू तुलना गर्न लागिएका पाठ्यपुस्तकमा छ छैन खोजी गरिएको छ ।

आवरण

आवरण पुस्तकको भित्री सौन्दर्य जोगाउन प्रयोग गरिएको र पाठ्यवस्तु पनि प्रतिबिम्बित भएको कागज हो । यसैलाई हेरेर कुन तह र विषयको पाठ्यपुस्तक हो भनी थाहा पाउन सकिन्छ । यो आकर्षक, बाक्लो, बलियो र उचित रङ्गको संयोजन भएको साथै भित्री विषयवस्तुलाई प्रतिबिम्बित गर्ने चित्रहरू पनि भएको हुनुपर्ने मान्यता राखिन्छ ।

आकारप्रकार

आकारप्रकार भन्नाले स्वरूप, बनावट तथा आवृत्ति भन्ने बुझिन्छ । पाठ्यपुस्तकको लम्बाइ औसत २०-२२ से.मी. र चौडाइ १४-१५ से.मी. हुनु उपयुक्त मानिन्छ ।

कागजको गुणस्तर

भाषापाठ्यपुस्तक लगायत अन्य जुन पुस्तकमा पनि गुणस्तरीय कागज आवश्यक पर्दछ । यस्तो कागज सेतो, चिल्लो, बाक्लो साथै हेर्दा आकर्षक हुनु राम्रो मानिन्छ । यस्तो भएमा चाँडै च्यातिने, भाँचिने, दोब्रिने, अक्षर छापिने र पल्टाएको ठाउँमा नअडिने समस्या कम हुन्छ ।

छपाइ र बँधाइ

पाठ्यपुस्तक छाप्दा उपयुक्त छपाइ र बँधाइ आवश्यक पर्छ । छपाइका लागि किताबको प्रकृति, तह र स्तरअनुसार गुणस्तरीय मसीको प्रयोग र त्यसको उचित संयोजनमा ध्यान दिनुपर्दछ । पुस्तक छापिएपछि बँधाइका लागि पनि विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । बँधाइ बलियो र मजबुत हुनुपर्दछ । स्टेपलर प्रयोग गर्दा खिया लागेर उक्किने सम्भावना हुने हुँदा गम टास्नु तथा धागोले सिलाइ गर्नुपर्दछ र सिलाई गर्दा दायाँ बायाँ अक्षर नछोपिने गरी ठाउँ छोड्नुपर्दछ ।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

पाठ्यपुस्तकमा अक्षराकार र अक्षर-अक्षरबीचको ठाउँ छोडाइमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । तहअनुसार अक्षराकार र अक्षरको तलमाथि, वरपरको ठाउँ छोडाइ उचित भएमा हेर्दा आकर्षक र पढ्दा स्पष्ट बुझिने हुन्छ । तहअनुसार अक्षरका आकारहरू भिन्नाभिन्नै हुनुपर्ने मान्यता पाइन्छ ।

मूल्य र सुलभता

जुनसुकै पुस्तकमा पनि पाठक/ग्राहकको ध्यान सबभन्दा पहिला मूल्यमा नै जान्छ । अझ विद्यालयमा पठनपाठन हुने पाठ्यपुस्तकहरू एकदमै सस्तो हुनुपर्दछ भन्ने अपेक्षा सबै अभिभावकको हुन्छ, यो स्वाभाविक पनि हो । अन्य पुस्तक लगायत अन्य सबै पुस्तकहरू आवश्यक ठाउँमा अनिवार्य रूपमा समयमै पुग्नुपर्दछ अनि मात्रै यसको सही प्रयोग गर्न सकिन्छ । जसका लागि पुस्तक छापिन्छ, उसैले उचित समयमा पढ्न पाएन भने त्यसको महत्त्व रहँदैन । विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा पढाइ हुने पाठ्यपुस्तक त भन पढाइ सुरु हुनुभन्दा अगावै सम्बन्धित ठाउँमा पुगिसक्नुपर्छ ।

आन्तरिक/प्राज्ञिक आधार

पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक स्वरूप अन्तर्गत निम्न पक्षहरूको अध्ययन गरिएको छ र आन्तरिक आधारमा हुनुपर्ने गुणहरू तुलना गर्न लागिएका पाठ्यपुस्तकमा छ, छैन खोजी गरिएको छ ।

विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु

भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु/विषयवस्तु केन्द्रीय भागका रूपमा रहन्छ । पाठ्यवस्तुहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न साहित्यिक र साहित्येतर विधाहरूसँग सम्बन्धित भएर शीर्षक, उपशीर्षक, शब्दभण्डार, भाषातत्त्व आदिका रूपमा समेटिएका हुन्छन् । ती पाठ्यवस्तुहरूले भाषिक, संरचनागत, शैलीगत, अभ्यासगत, तथ्यगत, स्तरगत आदि विशेषतालाई अँगालेको हुनुपर्दछ ।

विधाको छनोट

विषयवस्तु र प्रस्तुतीकरणको संरचनात्मक स्वरूप नै विधा हो । विधाकै माध्यमबाट भाषिक लक्ष्य पूरा गरिने भएकाले भाषाशिक्षणमा विधाको सर्वाधिक महत्त्व हुन्छ । विधा छनोट गर्दा विद्यार्थीको भाषिक, बौद्धिक स्तर, कक्षा, तह, पाठ्यक्रम, सरलदेखि जटिलको

क्रम, शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य अनुरूप र विषयगत मर्मको अनुकूललाई ख्याल गर्नुपर्दछ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधा अन्तर्गत कविता, कथा, निबन्ध, जीवनी, रूपक, चिठीलाई लिने गरिन्छ र यी विधासँग शब्दभण्डार र व्याकरण पनि समावेश गरिन्छ।

पाठको प्रस्तुतीकरण र विविधता

पाठको प्रस्तुतीकरण भनेको पाठ्यवस्तु/विषयवस्तुका रूपमा छुट्टयाइएका विधाहरूलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक अनुक्रममा राख्ने काम हो। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाको छनोट भइसकेपछि तिनलाई समतलीय र लम्बीय सङ्गठनात्मक ढाँचामा सरलबाट जटिलको क्रममा सिकारुको स्तर, उमेर, रुचि, आवश्यकता र सिकाइको प्रवृत्ति तथा तरिका अनुरूप एकअर्का पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। भाषिक सीपको अभ्यास र विकासका लागि पाठको प्रस्तुतीकरण र विविधता महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ।

भाषा

हरेक पुस्तक, पाठ्यपुस्तक, भाषा पाठ्यपुस्तक लेखनको माध्यम भाषा हो। अझ भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषा साधन र साध्य दुवै हो। पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको क्षमता वा स्तरको भाषा प्रयोग गर्नुपर्दछ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा भएका विधागत पाठ्यवस्तुहरू भाषिक सीप, समझ र क्षमता अभिवृद्धिका लागि उपयोग गरिने मुख्य सामग्री भएकाले पाठ्यक्रमको अपेक्षा, पाठ्यवस्तुको प्रवृत्ति अनुरूप सरल, आकर्षक एवम् रुचिपूर्ण भाषाको प्रयोग भएको हुनुपर्छ।

चित्र

भनिन्छ सयौं शब्दहरूले बोल्न नसकेको कुरा एउटै चित्रले बोल्न सक्छ। त्यसले हरेक पाठ्यपुस्तकमा चित्रको धेरै महत्त्व हुन्छ। पाठ्यपुस्तकमा सान्दर्भिक र आकर्षक चित्रहरूको व्यवस्थापन गर्नले पाठ्यवस्तुको पठनपाठन धेरै सरल, सहज र स्पष्ट हुन्छ। यसरी राखिने चित्रहरू पाठ्यवस्तुको आशय, सिकाउन खोजिएको सीप, विषयगत ज्ञान तथा धारणा अनुकूल हुनुपर्दछ साथै यी चित्रहरू सफा, आकर्षक र पाठ्यवस्तु अनुकूल सुहाउँदो आकारमा हुनुपर्दछ।

नमुना अभ्यास

पटक-पटकको अभ्यासबाट मात्रै कुनै पनि काममा निपूण भइन्छ। भाषापाठ्यपुस्तकको उद्देश्य पूरा गर्न र भाषिक उपलब्धि हासिल गर्न तोकिएका विषय तथा विधाहरूमा पर्याप्त अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ। भाषापाठ्यपुस्तकमा अभ्यासका लागि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ गरी चार क्षेत्रहरू छुट्याइएका हुन्छन्। पाठ्यवस्तु तथा विधासँग नमुना अभ्यास अन्तरसम्बन्धित हुनुपर्दछ।

अन्य

भाषापाठ्यपुस्तकमा माथि उल्लेखित विभिन्न पक्षहरू बाहेक भूमिका, विषयसूची, शब्दसूची, सन्दर्भसूची, सङ्केत, शिक्षक अभिभावकलाई निर्देशन, प्रकाशक, संस्था, लेखक आदि विविध कुराहरू रहेका हुन्छन्। यी कुराहरू पनि उपयुक्त ढाँचामा संयोजन हुनुपर्दछ जसले गर्दा पाठ्यपुस्तक प्रयोग गर्न सरल र हेर्दा आकर्षक देखिन्छ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा यस शोधपत्रमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमको मर्म बमोजिम प्राज्ञिक रूपमा मेरो नेपाली उचित देखिन्छ, भने स्तरीयताका आधारमा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण उचित देखिन्छ।

अध्याय तिन

विधि तथा अध्ययनको प्रक्रिया

अध्ययनको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन हो भन्ने कुरा उद्देश्य खण्डले स्पष्ट पारेको छ। यो गुणात्मक प्रकृतिको अनुसन्धान भएकाले पुस्तकालयीय अध्ययनबाट प्रामाणिक आवश्यक तथ्याङ्क तथा सामग्री सङ्कलन गरेपछि व्याख्या, विश्लेषण, तुलनात्मक र समीक्षात्मक विधि अपनाएर सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गरी प्राप्त निष्कर्ष निकालिएको छ। यस अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकको तुलना, अध्ययन, विश्लेषणका सर्वमान्य सैद्धान्तिक आधारहरूमा रही कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलना गरिएको छ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत

प्रस्तुत अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका लागि पुस्तकालयीय सामग्रीहरू उपयोग गरिएको छ। यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुई किसिमका स्रोतबाट सामग्री / तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ।

प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत शोध कार्य दुई पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहने भएकाले कक्षा दुईका दुई नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक 'मेरो नेपाली' र 'व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण'लाई नै प्राथमिक सामग्रीको रूपमा लिई अध्ययन गरिएको छ। त्यसमा पनि प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषतालाई अध्ययनको मूल आधार बनाइएको छ। सम्बन्धित तहको पाठ्यपुस्तकसँगै पाठ्यक्रमलाई पनि स्रोत मानी अध्ययन गरिएको छ।

द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित पाठ्यसमग्री, शब्दकोश, अध्ययन प्रतिवेदनहरू, सन्दर्भ र सहयोगी पुस्तकहरू, जर्नलहरू, अध्ययन प्रतिवेदनहरू, पूर्व अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू

तथा विभिन्न विद्वान तथा विज्ञहरूका सुभावहरूलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ, जसलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक पुस्तकहरू

भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित अध्ययनका लागि र पाठ्यपुस्तक विश्लेषण तथा तुलनाका आधारहरू अध्ययनका लागि +२ तहदेखि स्नातकोत्तर तहसम्मका विभिन्न भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित पुस्तकहरूको अध्ययन गरी अनुसन्धानलाई सैद्धान्तिक आधार प्रदान गरिएको छ ।

अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू

प्रस्तुत शीर्षकसँग सम्बन्धित यसभन्दा अगाडि भएका विभिन्न अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा अनुसन्धान सारहरूको अध्ययन गरी अनुसन्धानलाई वस्तुनिष्ठ र नवीन बनाउने प्रयत्न गरिएको छ ।

पत्रपत्रिका तथा जर्नलहरू

प्रस्तुत शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न पत्रपत्रिका तथा जर्नलहरूमा प्रकाशित लेख, समीक्षा, तथ्याङ्क तथा विचारहरूको अध्ययन गरी अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

व्याकरण तथा शब्दकोश

अनुसन्धान प्रतिवेदनको भाषिक र व्याकरणिक शुद्धताका लागि आधिकारिक र मानक व्याकरण तथा शब्दकोशहरूको उपयोग गरिएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन

जुनसुकै अनुसन्धानमा पनि अध्ययनका लागि सामग्री निर्माण तथा सङ्कलन गर्नु ज्यादै जटिल र परिश्रमपूर्ण कार्य हो । अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने तथ्याङ्कहरू वैज्ञानिक र व्यवस्थित ढङ्गले सङ्कलन गरिएका हुन्छन् । यस अनुसन्धानलाई पनि विशिष्ट, मापनीय, उपयोगी र वैज्ञानिक बनाउन तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा तालिका, सूची, टिपोटपत्र आदि साधनहरूको उपयोग गरिएको छ । यी साधनहरूको माध्यमबाट सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको गहन र सूक्ष्म अध्ययन गरी प्रस्तुत अनुसन्धानलाई बढी विश्वसनीय, वैध र वस्तुनिष्ठ बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण विधि

अनुसन्धानका लागि तथ्याङ्क मुख्य आधार सामग्री हो । तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य निकै परिश्रमपूर्ण र जटिल हुने गर्दछ । अनुसन्धानमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा विभिन्न विधिहरूको उपयोग गर्न सकिन्छ । यो गुणात्मक अनुसन्धान भएकाले शाब्दिक रूपमा सङ्कलन गरी तिनलाई विश्लेषण गरी तुलना गरिएको छ ।

सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणबाट मात्रै अनुसन्धानले पूर्ण आकार प्राप्त गर्ने भएकाले अनुसन्धानमा तथ्याङ्क विश्लेषण कार्य सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पाठ्यपुस्तकको गुण तथा विशेषताको तुलनामा आधारित हुने हुँदा सङ्कलित तथ्याङ्कलाई मूर्त रूप दिन मुख्य रूपमा वर्णनात्मक अनुसन्धान विधिअन्तर्गत तुलनात्मक, व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक र समीक्षात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनको ढाँचा यसप्रकार रहेको छ :

पाठ्यपुस्तक छनोट : कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**

क्षेत्र निर्धारण : अध्ययनका लागि छानिएका पाठ्यपुस्तकको बाह्य र आन्तरिक पक्षको तुलनात्मक विश्लेषण

शोध क्षेत्रको निर्धारण : कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**का आन्तरिक/प्राज्ञिक र बाह्य/भौतिक विशेषताको तुलना

यस शोधपत्रमा वर्णनात्मक अनुसन्धान पद्धतिअन्तर्गत व्याख्या-विश्लेषणात्मक तथा तुलनात्मक विधि अपनाएर लेखन कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ । अध्याय एकमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको औचित्य, अध्ययनको सीमाङ्कन र अध्ययनको रूपरेखा राखिएको छ । अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा पुनरावलोकन, सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन, पुनरावलोकनको उपादेयता, सैद्धान्तिक ढाँचा प्रस्तुत गरिएका छन् । अध्याय तिनमा अध्ययनको ढाँचा, तथ्याङ्क सङ्कलनको स्रोत र त्यसअन्तर्गत भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, अनुसन्धान प्रतिवेदनहरूको उल्लेख गरिएको छ । यस अध्यायमा तथ्याङ्क

सङ्कलनका साधन, तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण विधिका साथै अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचाबारे स्पष्ट पारिएको छ ।

अध्याय चारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ, जसअन्तर्गत भौतिक पक्षका आधारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलना, आवरण पृष्ठको विश्लेषण, पाठ्यपुस्तकको आकारप्रकारको चर्चा, कागजको गुणसतर, छपाई र बँधाइ, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, मूल्य र सुलभता, प्राज्ञिक पषको आधारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलना, विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतीकरण, पाठको विविधता, भाषा, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास, चित्र, अन्य/विविध, प्राप्ति तथा सारांश समावेश गरिएको छ, भने अध्याय पाँचमा निष्कर्ष र सुझाव समावेश गरिएको छ ।

अध्याय चार

कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक विश्लेषण

भौतिक पक्षको आधारमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलना

प्रस्तुत शोधपत्रमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित मेरो नेपाली (२०६२) र चारुमती पब्लिकेशन प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४) किताबको बाह्य/भौतिक/परिधीय पक्ष अन्तर्गत आवरण पृष्ठ, आकार प्रकार, कागजको गुणस्तर, छपाइ र बँधाइ अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, मूल्य र सुलभताको आधारमा अध्ययन गरिएको छ।

आवरण पृष्ठ

आवरण पृष्ठ भनेको पाठ्यपुस्तकको सबैभन्दा बाहिरको भित्री सौन्दर्य जोगाउनका निमित्त प्रयोग गरिएको कागज हो। यो पृष्ठ पाठ्यपुस्तकको सङ्केतक पनि हो र यसै पृष्ठले कुन तह, कक्षा तथा विषयको पुस्तक हो भन्ने कुरा बताउँछ (पौडेल, २०६६ : १९९)। यो आकर्षक चित्र र रङ्गको संयोजन भएको बाक्लो र चिल्लो हुनुपर्ने अपेक्षा गरिन्छ।

कक्षा दुईको मेरो नेपालीको आवरण पृष्ठ सामान्य खालको देखिन्छ। यसमा ४० प्वाइन्टको अक्षरमा मेरो नेपाली र ५० प्वाइन्टको अक्षरमा २ लेखिएको छ भने गाढा रातो पृष्ठभूमिमा सेतो मसीको प्रयोग गरी १६ साइजको अक्षरमा मूल्य रु. ५४१- भनी तोकिएको छ। हल्का गुलाबी पृष्ठभूमिमा सेतो रङ्गले ठूलो अक्षरमा मेरो नेपाली र रातो पृष्ठभूमिमा सेतो रङ्गले एउटा गोलोभिन्न २ लेखिएको छ। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठमा लुडोको गट्टीमाथि एकजना विद्यार्थी नाचिरहेको र कफि रङ्गको पृष्ठभूमिमा उभिएर अर्को जनाले मादल बजाइरहेको कुरालाई देखाइएको छ। पछाडिको आवरणमा हल्का गुलाबी

पृष्ठभूमिमा माथि कक्षा दुईको कक्षागत गीत भनेर कालो अक्षरले लेखिएको छ । बीचमा सेतो रङ्गको पृष्ठभूमिमा कालो मसीले कक्षागत गीत लेखिएको छ र अन्तिममा कफि रङ्गको पृष्ठभूमिमा नेपाल सरकारको छापसहित प्रकाशक, वितरकको नाम, ठेगाना दिइएको छ भने गाढा रातो पृष्ठभूमिमा सेतो मसीको प्रयोग गरी मूल्य तोकिएको छ भने मोनोग्राम टिकट गाढा पृष्ठभूमिभित्र पुनः सेतो पृष्ठभूमिको प्रयोग गर्दै कालो अक्षरमा लेखिएको छ ।

कक्षा दुईको व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबको आवरण पृष्ठ आकर्षक देखिन्छ । यसको आवरणमा ४० प्वाइन्टको अक्षरले व्यावहारिक नेपाली, १२० प्वाइन्टको अक्षरले साहित्य, ४० प्वाइन्टकै अक्षरमा तथा लेखिएको छ भने फेरि १२० प्वाइन्टको अक्षरमा व्याकरण लेखिएको छ । त्यस्तै २५ प्वाइन्टको अक्षरमा सेतो पृष्ठभूमिको रातो बोर्डरमा रातै मसीको प्रयोग गरी २ लेखिएको छ र २० प्वाइन्टमा हरियो रङ्गको पृष्ठभूमिमा सेतो मसीले मुरारीलाल शर्मा 'सिग्देल', रमनकुमार प्रधान र देव अयडी भनी लेखकको नाम लेखिएको देखिन्छ । आकाशे रङ्गको पृष्ठभूमिमा हिमालको चित्र देखाइ नेपालीको पहिचान रातो झण्डासहित विद्यालयको नक्सा देखाएर विद्यालय जान लागिरहेका दुईजना बालबालिकाको तस्वीरलाई यस किताबको आवरण पृष्ठमा राखिएको छ । पछाडिको आवरणमा गाढा हरियो रङ्गको पृष्ठभूमिमा पहेँलो रङ्गले हाम्रा प्रकाशित पुस्तकहरू भनेर लेखिएको छ भने सेतो रङ्गले ती प्रकाशन गरिएका ७ वटा पुस्तकहरूको नाम लेखिएको छ र अन्त्यमा प्रकाशक वितरकको नाम, ठेगाना, मूल्य र मोनोग्राम टिकट हरियो पृष्ठभूमिमा सेतो र पहेँलो रङ्गको मसी प्रयोग गरी दिइएको छ ।

यस ढङ्गले छापिएका प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकहरूमा आवरण पृष्ठ त्यति आकर्षक छैनन् तर मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको आवरण कागज उपयुक्त छ, यो चिल्लो र बाक्लो देखिन्छ तथा पानीले नभिज्ने र सजिलै नच्यातिने खालको छ । पछाडिको आवरणमा मेरो नेपालीमा कक्षा दुईको कक्षागत गीत तथा नेपाल सरकारको छाप दिइएको छ तर व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको पछाडिको आवरण व्यावसायिक किसिमको देखिन्छ किनभने यसमा अन्य पाठ्यपुस्तकहरूको सूची दिइएको छ । मेरो नेपालीको आवरणमा लेखकको नाम छैन व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको आवरणमा लेखकको नाम दिइएको छ । रङ्गको संयोजन व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा राम्रै भए पनि मेरो नेपालीमा मध्यम छ ।

आकारप्रकार

आकारप्रकार भन्नाले पाठ्यपुस्तकको स्वरूप, सजावट तथा आकृति (साइज) भन्ने बुझिन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तक ए फोर (डिमाइ) आकारको हुनुपर्ने मान्यता राखिन्छ। भाषापाठ्यपुस्तकको आकार विद्यार्थीको स्तर सुहाउँदो र विद्यार्थीहरूलाई बोक्न सजिलो हुने किसिमले छनोट गर्नुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६९ : १८५)। भाषापाठ्यपुस्तकको औसत लम्बाइ १०-१२ र चौडाइ ७-९ इन्च हुनु उपयुक्त मानिन्छ।

मेरो नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको आकारप्रकारका दृष्टिले सामान्यतः ठिकै जस्तो लाग्दछ। डिमाइ (ए फोर) आकारसँग यो मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ। यसको लम्बाइ ९ इन्च र चौडाइ ७ इन्च रहेको छ। अगाडिको आवरण पृष्ठ, अन्य पृष्ठ र पछाडिको आवरण पृष्ठ बाहेक यस पाठ्यपुस्तकको मूल पाठ रहेको पृष्ठसङ्ख्या १०० रहेको छ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताब भाषापाठ्यपुस्तकको आकारप्रकारका दृष्टिले ठिकै देखिन्छ। डिमाइ (ए फोर) आकारमा रहेको यो पुस्तकको लम्बाइ ९.५ इन्च र चौडाइ ७ इन्च रहेको छ। अगाडिको आवरण पृष्ठ, अन्य पृष्ठ र पछाडिको आवरण पृष्ठ बाहेक यसको मूल पाठ रहेको पृष्ठ सङ्ख्या १५४ रहेको छ।

यसरी माथि प्रस्तुत पुस्तकहरूको आकारप्रकार भाषापाठ्यपुस्तकसँग मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छन्। आकारप्रकारका दृष्टिले मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण आकर्षक देखिन्छ। यसको स्वरूपसँग पृष्ठसङ्ख्या मिलेको देखिन्छ। नेपाली किताबको लम्बाइ र चौडाइसँग सुहाउँदो मोटाइ छैन।

कागजको गुणस्तर

भाषापाठ्यपुस्तकमा कागजको गुणस्तर राम्रो हुनुपर्दछ। कागज जति सेतो, चिल्लो, राम्रो र बाक्लो भयो त्यति आकर्षक र गुणस्तरीय मानिन्छ। चाँडै च्यातिने, दोब्रिने, भाँचिने, अक्षर उड्ने कागज पाठ्यपुस्तकका निमित्त गुणस्तरीय मानिँदैन (भण्डारी र अन्य, २०६८ : २०३)। भाषापाठ्यपुस्तक अपेक्षाकृत गुणस्तरीय सेतो कागजमा छापिनु राम्रो मानिन्छ। मेरो नेपालीमा कागजको स्तर अपेक्षाकृत राम्रो देखिँदैन। कागज बाक्लो त छ तर मसिनो, चिल्लो र सेतो भने छैन। घुमैलो रडको कागज छनोट भएको हुनाले छापिएका चित्र र

अक्षरहरू आकर्षक देखिँदैन । यस्तो कागज चाँडै दोब्रिने, खुम्चिने, च्यातिने र भाँचिने हुनाले त्यति टिकाउ हुँदैन ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबको कागज स्तर अपेक्षाकृत राम्रो देखिन्छ । कागज खासै बाक्लो नभए पनि सेतो, चिल्लो र मसिनो छ । सेतो कागजको छनोट भएको हुनाले अक्षर र चित्रहरू स्पष्ट देखिएका छन् । यस्तो कागज छिटै च्यातिने, खुम्चिने र दोब्रिने सम्भावना कम हुन्छ ।

यसरी कागजको गुणस्तरका दृष्टिले मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तक उपयुक्त छ । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको कागजले भाषापाठ्यपुस्तकको मर्म बोकेको छ तर नेपालीको कागज कम गुणस्तरीय छ जसका कारण किताब चाँडै च्यातिने, दोब्रिने, खुम्चिने र अक्षर तथा चित्र स्पष्ट नदेखिने जस्ता समस्या आउन सक्छन् । मेरो नेपालीको आवरण कागजभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको आवरण कागज राम्रो छ जुन प्लाष्टिक प्रयोग भएको, सजिलै नच्यातिने र पानीले नभिज्ने देखिन्छ ।

छपाइ र बाँधाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकमा छपाइ र बाँधाइलाई पनि विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । छपाइका लागि गुणस्तरीय मसीको प्रयोग गर्नुपर्दछ । जुन नउड्ने र नफुल्ने हुनुपर्दछ । छपाइको समयमा शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यपुस्तक आदिमा अक्षरको भिन्नतालाई ख्याल गरी त्यही अनुसार गाढा वा हल्का कालो कस्तो छापने हो सो ख्याल गर्नुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८ : ३७१) । पुस्तक छापिएपछि बाँधाइलाई ध्यान दिनुपर्छ । बाँधाइ वा सिलाइ बलियो हुनुपर्छ । स्टेपलर गर्नुभन्दा मोटो धागोको सिलाइ, गम वा फेबिकलले टाँस्न सकियो भने बढी बलियो हुन्छ ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक आवरण पृष्ठसहित अरु पृष्ठहरू पनि विभिन्न रङ्गका मसीमा छापिएको छ । शीर्षक, उपशीर्षक, अभ्यासका मूल प्रश्नहरू, कठिन शब्दहरू, सबै चित्रहरू चाहिँदो रङ्गमा र पाठ्यवस्तु जति सबै हल्का कालो रङ्गमा छापिएका छन् । यसरी विभिन्न रङ्गमा छापिएको प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकको मसी मध्यम खालको देखिन्छ ।

गमले टाँसेर दुई ठाउँमा स्टेपलर त गरिएको छ तर नसिलाएको हुनाले टाँसिएका पानाहरू सजिलै छुट्टिने सम्भावना देखिन्छ ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबमा आवरण पृष्ठमा पहेंलो, रातो, सेतो, नीलो र कालो मसीले छपाइ गरिएको छ भने भित्री पृष्ठहरूमा नीलो, कालो र सेतो मसीको प्रयोग गरिएको छ । पाठसङ्ख्यामा खैरो पृष्ठभूमिमा सेतो मसी, पाठशीर्षकमा रातो पृष्ठभूमिमा सेतो मसी र विधा छनोटमा रातो पृष्ठभूमिमा पहेंलो मसी प्रयोग गरिएको छ । उपशीर्षकमा रातो पृष्ठभूमिका सेतो मसी, अभ्यासका मूल प्रश्नहरूमा गाढा कालो मसी र अन्य पाठ्यवस्तुहरूमा हल्का कालो मसी प्रयोग गरिएको छ । व्याकरणिक विधामा वैगुनी रङ्गमा सेतो मसीको प्रयोग गरिएको छ । यसरी हेर्दा विभिन्न रङ्गको संयोजन राम्रै देखिन्छ । गमले टाँसेर दुई ठाउँमा स्टेपलर गरिए पनि धागोले नसिलाएको हुँदा बँधाइ भने त्यति उत्कृष्ट देखिँदैन ।

प्रस्तुत पुस्तकहरू बँधाइका दृष्टिले कमजोर देखिन्छन् । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा विविधतायुक्त मसीको संयोजन भएकाले नेपाली किताबभन्दा छपाइ राम्रो छ तर विद्यार्थीले प्रत्येक पाठ पढिसकेपछि हासिल गर्नुपर्ने उपलब्धि खण्डमा भने कालो पृष्ठभूमिमा कालै मसीले साना अक्षर लेखिएकाले अलि अस्पष्ट देखिन्छ । मेरो नेपाली किताबमा कागज कम गुणस्तरीय भएकाले कालो मसीको छपाइ फुस्रो देखिन्छ ।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकमा अक्षरको आकार, अक्षर अक्षरबीच तथा तलमाथि, दायाँ बाँया किनारामा ठाउँ छोडाइ र अनुच्छेद गठनमा ध्यान दिनुपर्दछ । साना कक्षाहरूका पाठ्यपुस्तकमा ठुला अक्षर र ठुला कक्षाहरूमा क्रमशः अक्षराकार घटाउनुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : २०२-२०३) । प्राथमिक तहका लागि २०-२४ प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू हुनु उपयुक्त मानिन्छ । पाठको मूलशीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा क्रमशः अक्षराकार घटाउँदै लानु भाषावैज्ञानिक दृष्टिले उपयुक्त मानिन्छ ।

मेरो नेपालीमा १४-३० प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन् । मुख्य शीर्षकमा २४ प्वाइन्ट, शब्दार्थ, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा १६-१८ प्वाइन्टका र हाम्रो भनाइ

१४ प्वाइन्टका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन् । अनुच्छेद गठन र तलमाथि किनाराको ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त नै देखिन्छ । दायाँ बायाँ किनारामा १.५ इन्च ठाउँ छोडिएको छ ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबमा १७-५० प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन् । मुख्य शीर्षकमा ३० प्वाइन्टका पाठ्यवस्तु र अभ्यासहरूमा १८-४० प्वाइन्टका अक्षरहरू प्रयोग गरिएका छन् । यस पुस्तकमा मुख्य शीर्षकदेखि अभ्याससम्म आइपुग्दा क्रमशः अक्षराकार बढाउँदै लिएको छ दाँया बाँया किनारामा १.६ इन्च ठाउँ छोडिएको छ । अनुच्छेद विन्यास र तलमाथि किनाराको ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त देखिन्छ ।

प्रस्तुत दुई पुस्तकहरूमा ठाउँ छोडाइमा समानता छ तर अक्षराकारमा समानता पाइँदैन । मूल शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा दुवै पाठ्यपुस्तकमा अक्षराकार घटाउँदै लिएको देखिन्छ । मूलशीर्षक, उपशीर्षक, पाठ र अभ्यासका मूल प्रश्नमा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबका अक्षरहरू मेरो नेपालीका भन्दा साना छन्, शब्दार्थ र अभ्यासमा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणभन्दा मेरो नेपालीका अक्षरहरू ठूला छन् ।

मूल्य र सुलभता

आर्थिक पक्ष सधैं मनोविज्ञानसँग जोडिन्छ । अझ हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा त भन्नु पाठ्यपुस्तकमा निर्धारण गरिएको मूल्यले अभिभावकहरूमा ठूलो प्रभाव पार्ने गरेको देखिन्छ (पौडेल, २०६६ : २००-२०१) । विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा पठनपाठन हुने पाठ्यपुस्तकमा पढाइ सुरु हुनुभन्दा अगावै सम्बन्धित ठाउँमा पुग्नुपर्दछ, यसो भएमा मात्रै पाठ्यपुस्तकको सही प्रयोग गर्न सकिन्छ । सामान्यतया: पाठ्यपुस्तकहरूमा कम मूल्य र सर्वसुलभता दुवैको अपेक्षा गरिन्छ ।

मेरो नेपालीमा मूल्य तोकिएको छ जसको मूल्य ५४१- रूपैयाँ रहेको छ । यो पुस्तक सामुदायिक तथा सरकारी विद्यालयहरूमा निःशुल्क वितरण गरिन्छ । निःशुल्क वितरणको व्यवस्था सरकारले मिलाए पनि सर्वसुलभताका सन्दर्भमा भने विद्यार्थी र अभिभावकहरूको गुनासो देखिन्छ । प्रायः विद्यालय तहका सरकारले वितरण गर्ने पुस्तकहरू केही वर्षयता

नेपालमा समयमा उपलब्ध हुन नसकेको देखिन्छ। यस समस्याबाट नेपाली किताब पनि अलग रहन सकेको छैन।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा मूल्य रु. २२५।- तोकिएको छ। नेपालको सन्दर्भमा यसलाई सहूलियतपूर्ण मूल्य मान्न सकिन्छ। चर्को शुल्क लिएर पठनपाठन हुने संस्थागत विद्यालयहरूमा पाठ्यपुस्तक पनि महङ्गो हुने हुँदा अभिभावकहरूमा निकै आर्थिक बोझ पर्ने गरेको देखिन्छ। जहाँतहीं नपाइने विद्यालयले सिफारिस गरेको पुस्तक पसलमा मात्र पाइने र चाहिएको समयमा पुस्तक उपलब्ध नहुने अभिभावक र विद्यार्थीहरूको गुनासो व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणका सन्दर्भमा पनि भेटिन्छ।

प्रस्तुत दुई पुस्तकहरूमा मेरो नेपालीको तुलनामा मूल्य तोकिएको छैन भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण निकै महँगो देखिन्छ। नेपाल सरकारले निःशुल्क वितरण गरे तापनि मेरो नेपाली सर्वसुलभ नदेखिएको वर्तमान अवस्था छ। निजी स्तरबाट छापिने सीमित संस्थागत विद्यालयहरूमा पठनपाठन हुने भएर पनि व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण खासै सर्वसुलभ नभएको अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूले बताए पनि मेरो नेपालीको जस्तो जटिल अवस्था यसमा देखिँदैन।

प्राज्ञिक पक्षको आधारमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलना

प्रस्तुत शोधपत्रमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित मेरो नेपाली (२०६२) र चारुमती पब्लिकेशन प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताब (२०७४) को प्राज्ञिक पक्षअन्तर्गत विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतीकरण, पाठको विविधता, भाषा, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास, चित्र र अन्य विविध आधारमा यहाँ अध्ययन गरिएको छ।

विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु

भाषा पाठ्यपुस्तकमा व्यवस्था गरिएका बोध र अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सीपका स्रोतहरू नै पाठ्यवस्तु वा विषयवस्तु हुन्। पाठ्यवस्तुहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न साहित्यिक र साहित्येतर विधासँग सम्बन्धित भएर शीर्षक, उपशीर्षक र शब्दभण्डार, भाषा तत्त्व आदिका रूपमा समेटिएका हुन्छन् (भण्डारी र अन्य, २०६९ : १८७)। ती पाठ्यवस्तुहरूले भाषिक, संरचनागत, शैलीगत, अभ्यासगत, तथ्यगत, स्तरगत र पाठ्यक्रम अनुरूपता जस्ता विशेषतालाई अँगालेको हुनुपर्दछ। साथै विषयवस्तु मनोरञ्जनात्मक, सन्देशमूलक, सूचनामूलक, कल्पनाशील, व्यावहारिक आदि प्रकृतिको हुनुपर्दछ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कविता, कथा, प्रबन्ध, संवाद, शब्दार्थ, शब्दभण्डार तथा अन्य अभ्यासात्मक पाठ्यवस्तुहरू समावेश गरिएका छन्। यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरूमा 'नानी बाबु' (क्षेत्रप्रताप अधिकारी), 'भण्डा फरर' (माधवप्रसाद घिमिरे), 'पुस्तक' (रामबाबु सुवेदी), 'नाच्यो जुरेली' (कृष्णप्रसाद पराजुली), 'के कहाँ बस्छ' (दैवज्ञराज न्यौपाने), 'हाम्रो देश नेपाल' (सम्पादन मण्डलबाट) गरी ६ वटा रहेका छन्। त्यसैगरी कथाहरूमा 'सिंह र खरायो', 'चलाख फ्याउरो', 'मान्छेको बुद्धि', 'स्यालको जुक्ति', 'फेरि मुसो भएस्', 'टिल्लीले धेरै मानिस बचाइन्' गरी ६ वटा रहेका छन्। प्रबन्धहरूमा 'मौरीको मह', 'गुनिलो जनावर गाई', 'गौँथलीको गुँड', 'लुम्बिनी' गरी ४ वटा रहेका छन्। संवादहरूमा 'दिपक र प्रहरी दाइ', 'मामा माइजू', 'लाक्पा र पासाड' गरी ३ वटा रहेका छन्। त्यस्तै प्रत्येक पाठको अन्त्यमा अभ्यास, शब्दार्थ, शब्दभण्डार रहेका छन्। यसरी एक शैक्षिक सत्रका लागि नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विविध विधाहरू समेटिएका १९ वटा पाठहरू रहेका छन्। विविध भाषिक सीप तथा क्रियाकलापसँग सम्बद्ध गरी पाठ्यवस्तुहरू सिकाउँदा पनि २२० दिनमा किताब सजिलै पूरा गर्न सकिने देखिन्छ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा कविता, प्रबन्ध, कथा, निवेदन, संवाद जस्ता विधागत पाठहरू, शब्दार्थ, शब्दभण्डार, व्याकरण र अन्य अभ्यासात्मक पाठ्यवस्तुहरू समावेश गरिएका छन्। यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरू 'मेरो गाउँ', 'बालबालिका', 'कहाँ जाने' (बूँद राना), 'बाँदरसित मित' ((प्रेमा शाह) गरी ४ वटा रहेका छन्। प्रबन्ध/निबन्धहरू 'गाई', 'किताब', 'दशैं', 'अनुशासन' गरी ४ वटा रहेका छन्। त्यस्तै कथाहरू 'जोसँग जे छ उसले त्यही दिन्छ', 'बालक ध्रुव', 'लालु र काल',

‘हात्ती, सुँगुर र मुसा’ गरी ४ वटा रहेका छन् । संवादमा ‘स्वास्थ्य र सरसफाई’ रहेको छ भने चिठीअन्तर्गत ‘प्रधानाध्यापकलाई निवेदन’, जीवनी विधामा ‘भानुभक्त आचार्य’ र ‘महागुरु फाल्गुनन्द’ गरी २ वटा रहेका छन् भने गीत विधामा ‘भैलो गीत’ रहेको छ । प्रत्येक पाठको अन्त्यमा शब्दभण्डार, व्याकरण र सामूहिक कार्यलाई पनि विषयवस्तु/पाठ्यवस्तुका रूपमा दिइएको छ । यसरी एक शैक्षिक सत्रका लागि व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा विविध विधाहरू समेटिएका १७ वटा पाठहरू रहेका छन् । विविध भाषिक सीप तथा क्रियाकलापहरूसँग सम्बद्ध गरी पाठ्यवस्तु सिकाउनुपर्ने हुँदा २२० दिनका लागि १७ वटा पाठ ठिकै हुने देखिन्छ ।

प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकहरूमा समावेश पाठ्यवस्तुहरू नियाल्दा पाठगत हिसाबले **व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणभन्दा मेरो नेपाली**मा २ वटा पाठ बढी रहेको छ । दुवै पुस्तकमा विधाका रूपमा रहेका कविताहरूमा मेरो नेपालीमा ६ वटा रहेका छन् भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा ४ वटा कविता मात्र रहेको पाइयो । कथाहरूमा मेरो नेपालीमा ६ वटा कविता रहेका छन् भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा ४ वटा कथा रहेका छन् । प्रबन्धको सङ्ख्या मेरो नेपालीमा ४ वटा छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा ४ वटा छन् । संवादहरूमा मेरो नेपालीमा ३ वटा रहेका छन् भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा १ वटा रहेको छ । मेरो नेपालीमा मूलपाठ, मूलपाठसँगै मुनि अभ्यास, शब्दभण्डार, गरी क्रमशः प्रत्येक पाठलाई प्रस्तुत गरिएको छ । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा शब्दार्थ, शब्दभण्डार, व्याकरण गरी क्रमशः प्रत्येक पाठलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी हेर्दा यी दुई पाठ्यपुस्तकहरूमा विषयवस्तुको स्वरूप समान भए पनि विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरणमा भने भिन्नता पाइन्छ ।

विधाको छनोट

पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु प्रस्तुत गर्ने मुख्य आधार विधाहरू हुन् । विधाकै माध्यमबाट भाषिक लक्ष्य पूरा गरिने भएकाले भाषाशिक्षणमा र भाषापाठ्यपुस्तकमा विधाको सर्वाधिक महत्त्व हुन्छ (पौडेल २०६६ : १८९) । विधा छनोट गर्दा विद्यार्थीको भाषिक, बौद्धिक स्तर, कक्षा/तह, पाठ्यक्रम, सरलदेखि जटिलको क्रम, राष्ट्रिय एकता, सद्भाव, सहिष्णुता,

देशप्रेम, संस्कृतिप्रेम र जातीय स्वाभिमान जस्ता कुरामा सहयोगी छु छैन भन्ने कुरा ख्याल गर्नुपर्दछ ।

मेरो नेपाली कक्षा दुई र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण कक्षा दुईमा समावेश गरिएका विभिन्न विधा, विधागत पाठहरू र विधा समेटिएका क्षेत्रलाई यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

क. कथा छनोटका आधारमा तुलना

तालिका नं.१ : कथाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण	
		पाठ शीर्षक	समेटिएको क्षेत्र	पाठ शीर्षक	समेटिएको क्षेत्र
१.	लोक कथा	सिंह र खरायो	पौराणिक कथा	बालक ध्रुव	बाल कथा
२.	नीति कथा	चलाख फ्याउरो	नीति कथा	जोसँग जे छ उसले त्यही दिन्छ	लोक कथा
३.	पौराणिक कथा	मान्छेको बुद्धि	सामाजिक कथा	लालु र काल	सामाजिक कथा
४.	ऐतिहासिक कथा	फेरि मुसो भएस्	सामाजिक कथा	हात्ती, सुँगुर र मुसा	सन्देशमूलक कथा
५.	आधुनिक कथा	टिल्लीले धेरै मानिस बचाइन्	सन्देशमूलक कथा		
६.	सामाजिक कथा	स्यालको जुक्ति	पौराणिक कथा		

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

माथिको तालिका अनुसार प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका कथाहरूले निर्देशित क्षेत्रहरू नै समेटेको देखिन्छ तर मेरो नेपालीमा लोककथा र ऐतिहासिक कथा छुट्याइएको छैन तर कथा मात्र भनेर राखिएको छ। सङ्ख्यात्मक रूपमा मेरो नेपालीमा ६ वटा कथा र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा ४ वटा कथा राखिएको छ।

ख. कविता छनोटका आधारमा तुलना

प्रस्तुत अध्ययनअन्तर्गत लिइएका अनुसन्धेय पुस्तकहरूमा समावेश गरिएका कविता विधाको अवस्थालाई निम्नलिखित तालिकामा प्रस्तुत तुलना गरिन्छ :

तालिका नं. २ : कविता विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली		व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण	
		पाठ शीर्षक	समेटिएको भाव/ विषयगत क्षेत्र	पाठ शीर्षक	समेटिएको लयगत क्षेत्र
१.	छन्दलय	भन्डा फरर	राष्ट्रिय कविता	कहाँ जाने	लोकलय
२.	लोकलय	नानीबाबु	प्राकृतिक कविता	बाँदरसित मित	भयाउरे लय
३.	गीतिलय	नाच्यो जुरेली	सामाजिक कविता	बालबालिका	बाल कविता
४.		के कहाँ बस्छ ?	प्रकृतिमूलक कविता	मेरो गाउँ	राष्ट्रिय कविता
५.		पुस्तक	सन्देशनीतिमूलक कविता		
६.		हाम्रो देश नेपाल	राष्ट्रिय कविता		

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

माथिको तालिका हेर्दा दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेकै क्षेत्रहरू समेटिएका छन्। दुवै पाठ्यपुस्तकमा कविता सङ्ख्यामा समानता देखिँदैन र दुवैमा गीतिलयका कविता बढी रहेका छन्।

ग. निबन्ध/प्रबन्ध छनोटका आधारमा तुलना

प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकका तुलनात्मक अध्ययन गर्दा मेरो नेपालीमा चारवटा निबन्ध/प्रबन्ध छन् भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा तीनवटा निबन्ध/प्रबन्ध रहेका छन् ।

तालिका नं. ३ : निबन्ध/प्रबन्ध विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	मेरो नेपाली		व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण	
	पाठ	समेटिएको क्षेत्र	पाठ	समेटिएको क्षेत्र
१.	गुनिलो जनावर गाई	सामाजिक / सांस्कृतिक	गाई	प्राकृतिक/वातावरणीय
२.	मौरीको मह	प्राकृतिक/ वातावरणीय	किताब	सामाजिक/सांस्कृतिक
३.	गौँथलीको गुँड	अनुभव/वर्णन	अनुशासन	प्राकृतिक
४.	लुम्बिनी	प्राविधिक		

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४)

माथिको तालिका हेर्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा ४ वटा निबन्ध/प्रबन्ध र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा ३ वटा निबन्ध/प्रबन्ध राखिएको छ । मेरो नेपालीमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित क्षेत्रभित्रै रहेर प्रबन्धहरू राखिएको छ । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा ३ वटा निर्देशित क्षेत्रकै निबन्ध राखिएको छ ।

घ. चिठी विधा छनोटका आधारमा तुलना

तालिका नं. ४ : चिठी विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.स.	व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण	
	पाठ शीर्षक	समेटिएको क्षेत्र
१.	प्रधानाध्यापकलाई निवेदन	कार्यालयीय

(स्रोत: व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४)

तालिकामा दिइएका चिठीहरूको विवरण हेर्दा मेरो नेपालीमा एउटा पनि चिठी विधा नरहेको र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा पाठ्यक्रमको निर्देशित क्षेत्र कार्यालयीय ज्ञानलाई राखिएको छ । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा समाविष्ट निवेदनको नमुना विद्यार्थीलाई निकै उपयोगी र प्रेरणादायी छ । यसरी निवेदन समावेश नगरेर **मेरो नेपाली**ले पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेको क्षेत्रलाई बेवास्ता गरेको देखिन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा घरायसी चिठी भने समावेश गरेको पाइँदैन ।

ड. शब्द भण्डार र उखानटुक्काको प्रयोगको तुलना

तालिका नं. ५ : शब्दभण्डार र उखानटुक्काको प्रयोग

क्र.सं.	निर्देशित क्षेत्र	मेरो नेपाली	व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण
१	पर्यावाची शब्द	पर्यायवाची	पर्यायवाची शब्द
२	विपरीतार्थी शब्द	विपरीतार्थी	विपरीतार्थी शब्द
३	अनेकार्थी शब्द	पारिभाषिक	अनेकार्थी शब्द
४	पारिभाषिक/प्राविधिक शब्द	अनुकरणात्मक	पारिभाषिक शब्द
५	अनुकरणात्मक शब्द		अनुकरणात्मक शब्द
६	श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्द		टुक्का
७	उखान टुक्का		आगन्तुक शब्द

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

च. संवाद विधा छनोटका आधारमा तुलना

तालिका नं. ३ : संवादको तुलना

क्र.सं.	मेरो नेपाली	व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण
	पाठ शीर्षक	पाठ शीर्षक
१.	दीपक र प्रहरी दाइ	स्वास्थ्य र सरसफाइ
२.	मामा माइजू	
३.	लाक्पा र पासाड	

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

छ. व्याकरणगत प्रकारको तुलना

तालिका नं. ७ : व्याकरणगत प्रकारको तुलना

क्र.सं.	मेरो नेपाली	व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण
१.	कार्यमूलक व्याकरण क) पदसङ्गति : वचन, लिङ्ग, पुरुष र आदरसँग क्रियापदको मेल ख) क्रियाको काल : सामान्य वर्तमान र सामान्य भूतकाल	वर्ण परिचय, अक्षर, शब्द परिचय, वाक्य, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, अव्यय, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, करण अकरण, पर्यायवाची, विपरीतार्थक र अनुकरणात्मक शब्द, वर्णविन्यास, अल्पविराम, पूर्णविराम र प्रश्न चिह्न

माथिका तालिका र तुलनात्मक विश्लेषणले के स्पष्ट पार्छ भने **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण** दुवै पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेका क्षेत्रहरूलाई समेटेको छ तर व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भने टुक्का र अङ्ग्रेजी भाषाका आगन्तुक शब्दहरूको पर्याप्त प्रयोग भएकाले कक्षा दुईका विद्यार्थीहरूको स्तरअनुसार टुक्का जटिल भएका र आगन्तुक शब्दको अनावश्यक प्रयोगले नेपाली मौलिक (तत्सम र तद्भव) शब्दहरूको ज्ञान पर्याप्त नहुने सम्भावना देखिन्छ ।

प्रस्तुत शब्दभण्डार र उखान टुक्कालाई **मेरो नेपाली**मा मूल अभ्यास पछाडि राखिएको छैन भने **व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**मा पढाइ र लेखाइ अभ्यास पश्चात राखिएको छ । मेरो नेपालीमा अभ्यासका लागि प्रशस्त प्रश्नहरू राखिएको छैन भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भने अभ्यासका लागि प्रशस्त प्रश्नहरू राखिएको पाइन्छ ।

यसरी कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण** दुवै भाषा पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रम अनुरूप नै विधा र विधाका क्षेत्रगत विविधता समावेश गरिएको देखिन्छ । तथापि व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण भने आधारभूत पाठ्यक्रमलाई नागदैं आगन्तुक शब्दहरू बढी प्रयोग गरिएको छ । **मेरो नेपाली**मा अनेकार्थी शब्द नदिएकाले विद्यार्थीहरूमा शब्दले दिने एकभन्दा बढी शब्दको ज्ञान हासिल गर्न भने असहज देखिन्छ । यस किसिमको कमजोरीले भाषिक कठिनाइको वातावरण सिर्जना हुने

देखिन्छ। विधा तथा विषयवस्तु रखाइको क्रम विद्यार्थीहरूको स्तर, पाठको संयोजन, भाषागत, शैलीगत र संरचनागत अनि लेखकहरूको वैचारिक सुझबुझ जस्ता कतिपय दृष्टिकोणहरू दुवै पाठ्यपुस्तकमा नमिलेको देखिन्छ। अझै यो बढी मात्रामा मेरो नेपालीमा रहेको पाइन्छ। सानातिना कुराहरू जस्तै: विधाहरूको रखाइक्रम, सन्तुलन, पाठ्यक्रम अनुरूपता, भाषिक जटिलता, विषयवस्तु भाषिक सिप विकासको अनुरूपतामा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणलाई खासै खोट लगाउन सकिँदैन।

पाठको प्रस्तुतीकरण

पाठको प्रस्तुतीकरण भनेको छनोट गरिएका विधागत विषयहरूलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक अनुक्रममा राख्ने योजना हो (शर्मा र पौडेल २०६० : २८९)। भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाको छनोट भइसकेपछि तिनलाई सरलदेखि जटिलको क्रममा विद्यार्थीहरूको तह, उमेर, रुचि, आवश्यकता, सिकाइको प्रवृत्ति आदिलाई ख्याल गर्दै एउटा पाठ र अर्को पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी पाठको प्रस्तुतीकरण गर्नुपर्दछ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएका १९ वटा पाठहरूलाई कथा ६, कविता ६, निबन्ध/प्रबन्ध ४, संवाद ३ वटा गरी ४ वटा विधामा बाँडिएको छ साथै व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भएका १७ वटा पाठहरूलाई पनि कविता ४, निबन्ध/प्रबन्ध ३ कथा ४ वटा, संवाद १, जीवनी १ र निवेदन १ गरी ६ वटा विधामा बाँडिएको छ। दुवै पाठ्यपुस्तकमा भएका विधागत पाठहरूको प्रस्तुति क्रमलाई यसरी तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ६ : विधागत पाठको तुलना

क्र.सं.	मेरो नेपाली		व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण	
	विधाको प्रस्तुतीकरण क्रम	पाठ शीर्षक	विधाको प्रस्तुतीकरण क्रम	पाठ शीर्षक
१.	कविता	नानी बाबु	कविता	मेरो गाउँ
२.	कथा	सिंह र खरायो	कथा	जोसँग जे छ, उसले त्यही दिन्छ
३.	निबन्ध	मौरीको मह	निबन्ध	गाई
४.	संवाद	दीपक र प्रहरी दाइ	निवेदन	प्रधानाध्यापकलाई निवेदन
५.	कविता	भन्डा फरर	संवाद	स्वास्थ्य र सरसफाइ
६.	कथा	चलाख फ्याउरो	कविता	बालबालिका
७.	निबन्ध	गुनिलो जनावर गाई	कथा	बालक ध्रुव
८.	संवाद	मामा माइजू	निबन्ध	किताब
९.	कविता	पुस्तक	जीवनी	भानुभक्त आचार्य
१०.	कथा	मान्छेको बुद्धि	गीत	भैलो गीत
११.	कविता	नाच्यो जुरेली	कथा	लालु र काल
१२.	कथा	स्यालको जुक्ति	निबन्ध	दर्शन
१३.	निबन्ध	गौँथलीको गुँड	कविता	कहाँ जाने
१४.	संवाद	लाक्पा र पासाड	जीवनी	महागुरु फाल्गुनन्द
१५.	कविता	के कहाँ बस्छ ?	कथा	हात्ती, सुँगुर र मुसा
१६.	कथा	फेरि मुसो भएस्	निबन्ध	अनुशासन
१७.	निबन्ध	लुम्बिनी	कविता	बाँदरसित मित
१८.	कविता	हाम्रो देश नेपाल		
१९.	कथा	टिल्लीले धेरै मानिस बचाइन्		

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

माथिको तालिका अनुसार दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठको प्रस्तुतीकरण ढाँचा सही नभएको देखिन्छ। दुवै पाठ्यपुस्तकको सुरुवात कविताबाट भएको छ। त्यसमा पनि दुवै पाठ्यपुस्तकमा भाषिक जटिलतायुक्त कविता भएकाले विद्यार्थीहरूलाई सुरुवातमै भाषिक अस्पष्टता र भार प्रदान गरिएको देखिन्छ। हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तकको नानी बाबु कविता जटिल देखिन्छ। मेरो नेपालीमा दोस्रो पाठमा कथा राखिएको छ। यो प्रस्तुतीकरणका दृष्टिले उचित छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा दोस्रो पाठमा कथा नै राखिएको छ। दुवै पाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता र निबन्ध गरी सरलबाट जटिलको क्रममा राखेर पाठको सुरुवात गरेको भए पाठ रुचिपूर्ण तथा छनोट र स्तरणका हिसाबले पनि उपयुक्त हुने थियो। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएको सिंह र खरायो, व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको हात्ती, सुँगुर र मुसाका कथाहरू कथा कक्षा दुईका विद्यार्थीको बौद्धिक स्तरभन्दा माथिल्लो अनुभव हुन्छ। व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको भन्दा मेरो नेपालीमा पाठको प्रस्तुतीकरण केही उपयुक्त भए पनि खासै उत्कृष्ट छैन।

यसरी कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण** दुवै पाठ्यपुस्तकमा विधाको क्षेत्र अनुरूप र चक्रीय रूपमा एकअर्का पाठबीच अन्तरसम्बन्ध कायम हुने गरी पाठहरू राखिएको छैन। मेरो नेपालीमा कविता, कथा, निबन्ध, संवादको क्रममा पाठहरू प्रस्तुत गरिएको छ। व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा कविता, कथा, निबन्ध, निवेदन, कविता, कथा, संवाद, कथा, कविता, निबन्ध/प्रबन्ध र संवादको क्रममा पाठहरू प्रस्तुत गरिएको छ। भाषा पाठ्यक्रममा विषयवस्तु मिल्ने विधाका पाठहरूलाई ३, ४ वा ५ वटा पाठहरूको एकाइ वा समूह बनाइ क्रमशः कथा, कविता, निबन्ध/प्रबन्ध वा कविता, कथा, निबन्ध/प्रबन्ध, संवाद, कथा, प्रबन्ध, चिठी, कविता, कथा, प्रबन्ध, संवाद, निवेदन, कविता, कथा, प्रबन्ध, कविता, कथा, प्रबन्ध र अन्य गरी सरलबाट जटिलको क्रममा राख्ने गरेको पाइन्छ तर प्रस्तुत व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकहरूमा यो व्यवस्था नभएको पाइएकाले दुवै पाठ्यपुस्तकले यही प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने देखिन्छ।

पाठको विविधता

पाठको विविधता भनेको विषयवस्तुका रूपमा छनोट भएका पाठहरूको विधागत र क्षेत्रगत भिन्नपन हो (शर्मा र पौडेल, २०६० : २८९)। विधागत विविधता भनेको कथा,

कविता, निबन्ध आदि विधाका पाठहरूको सङ्ख्यात्मक सन्तुलन मिलाउनु हो भने क्षेत्रगत विविधता भनेको कथा, कविता, निबन्ध/प्रबन्ध, संवाद आदि विधाका पाठहरू सांस्कृतिक, प्राकृतिक, आधुनिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक आदि कुन क्षेत्रका कति-कति सङ्ख्यामा राख्ने भनी निर्धारण गर्ने कार्य हो ।

कक्षा दुईका मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण दुवै भाषापाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता, निबन्ध/प्रबन्ध, निवेदन, व्याकरण र शब्दभण्डार गरी ७ वटा विधाका पाठ्यवस्तुहरू राखिएको हुनाले विधागत विविधता कायम भएको अनुभव हुन्छ । विधागत विविधताभित्र क्षेत्रगत विविधता पनि कायम गर्ने प्रयास गरिएको छ । व्याकरण र शब्दभण्डारको क्षेत्रगत विविधता पनि दुवै पाठ्यपुस्तकमा समान छ । व्याकरण र शब्दभण्डार बाहेक अन्य विधाहरू र तिनभित्रका विविधतालाई यसरी तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ९ : विधाको क्षेत्रगत तुलना

क्र.सं.	विधागत विविधता	क्षेत्रगत विविधता	
		मेरो नेपाली	व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण
१.	पौराणिक कथा	पौराणिक कथा (२)	बाल कथा (१)
	नीति कथा	नीति कथा (१)	लोककथा (१)
	पौराणिक कथा	सामाजिक कथा (२)	सामाजिक कथा (१)
	ऐतिहासिक कथा	सन्देशमूलक कथा (१)	सन्देशमूलक कथा (१)
२.	कविता	राष्ट्रिय कविता (२)	भयाउरे लय (१)
		सन्देशमूलक कविता (१)	लोकलय (१)
		प्राकृतिक कविता (२)	राष्ट्रिय कविता (१)
		सामाजिक कविता (१)	बाल कविता (१)
३.	निबन्ध/प्रबन्ध	सामाजिक सांस्कृतिक (१) प्राकृतिक/वातावरणीय (१) अनुभव/वर्णन (१) प्राविधिक (१)	प्राकृतिक/वातावरणीय (१) सामाजिक/सांस्कृतिक (१) प्राकृतिक (१)
४.	निवेदन	-	कार्यालयीय (१)

(स्रोत: मेरो नेपाली (२०६२) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४))

प्रस्तुत तालिका हेर्दा विधागत र उपविधागत विविधता दुवै पाठ्यपुस्तकमा कायम गरिएको पाइन्छ तर सङ्ख्यात्मक र क्रमगत सन्तुलनका दृष्टिले भने दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रशस्त कमजोरीहरू देखिन्छन्। कविता विधाबाट दुवै पाठ्यपुस्तक आरम्भ हुनु पहिलो कमजोरी हो (मेरो नेपाली - नानी बाबु, व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण - मेरो गाउँ)। दुवै पाठ्यपुस्तकमा कविता र कथा बढी हुनु दुवै पाठ्यपुस्तकका कमजोरी हुन्। विधागत र क्षेत्रगत विविधतामा मेरो नेपाली पुस्तक ठिकै भए पनि व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण यस पक्षमा कमजोर देखिन्छ। जे होस् दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठको विविधता भने कायम भएको देखिन्छ।

भाषा

मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विधागत पाठ्यवस्तुहरू भाषिक सीपको विकासका निम्ति उपयोगमा ल्याइने आधार सामग्री भएकाले तिनमा प्रयुक्त भाषा पनि विद्यार्थीको क्षमता, आवश्यकता, पाठ्यक्रमको अपेक्षा र पाठ्यवस्तुको प्रकृति अनुरूप सरल, आकर्षक एवम् रुचिपूर्ण हुनुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : २०७)। भाषा पाठ्यपुस्तक लेखन वा विधाहरूको रखाइकै क्रममा सरल भाषामा लेखिएका पाठहरूलाई पहिला, भाषिक दृष्टिले केही जटिल पाठलाई बीचमा र तुलनात्मक रूपमा जटिल लाग्ने पाठहरूलाई अन्त्यमा राख्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

भाषा प्रयोगका दृष्टिले नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई मध्यम स्तरको मान्न सकिन्छ। सुरुमा नै नानी बाबु जस्तो भाषिक जटिलता भएको कविताले विद्यार्थीलाई भाषिक भार बोकाएको छ।

भाषा प्रयोगका दृष्टिले व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण त्यति सरल र बोधगम्य मान्न सकिन्न। सुरुमा नै मेरो गाउँ कविता राखेर विद्यार्थीलाई भाषिक भार बोकाइएको छ। विद्यार्थीभन्दा माथि उठेर पाठककै रूपमा अध्ययन गर्दा पनि यो कविता बुझ्नका लागि निकै कठिन छ। (अम्बोरामा पानी ल्याएर मामा माइजूलाई दिइन्, पृ. ४१)। यी बाहेक बाँकी अन्य पाठहरूमा मध्यम स्तरको भाषा प्रयोग भएको पाइन्छ। यसरी हेर्दा

यस पाठ्यपुस्तकलाई कक्षा दुईका विद्यार्थी अनुकूल सरल भाषा प्रयोग भएको मान्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा सरल, संयुक्त र मिश्र तीनै प्रकारका वाक्यहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । सरल वाक्यको मात्रा धेरै भए पनि भाषिक गहनता बोकेका शब्दहरू बढी प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तद्भवसँगै तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको पनि आधिक्यता रहेको यस पाठ्यपुस्तकमा ३ शब्ददेखि १२ शब्दसम्मका लामा-लामा वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ । औसतमा यस पाठ्यपुस्तकमा ५-७ शब्दका वाक्यहरू रहेका छन् ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकहरूमा प्रयोग भएको भाषा मध्यम खालको छ, अझ व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा प्रयोग भएको भाषा मेरो नेपालीको तुलनामा थप जटिल छ । मेरो नेपालीका पनि केही पाठहरू भाषिक दृष्टिले जटिल लाग्छन् तर यसको तुलनामा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणका प्रायः सबै पाठहरू विद्यार्थीको भाषिक स्तरभन्दा माथिल्ला प्रवृत्तिका छन् । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा संयोजकहरू भएका प्रायः लामा-लामा, नमिलेका वाक्यहरूको प्रयोग गरिएको छ । त्यसको तुलनामा कम संयोजक भएका छोट्टा वाक्यहरू नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको छ । मेरो नेपालीमा जम्मा पाठको एक तिहाइ पाठहरूमा मात्र जटिल भाषिक संरचनाका वाक्यहरू छन् तर व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा आधाभन्दा बढी पाठहरू जटिल भाषिक संरचनाका वाक्यहरू प्रयोग भएका छन् । पाठ कठिन भएपछि स्वाभाविक रूपमा अभ्यासहरू पनि कठिन भाषा प्रयोग भएका हुने नै भए । त्यसैले मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणका अभ्यासहरू भाषिक कठिनाइयुक्त देखिन्छन् । समग्रमा भन्नुपर्दा भाषिक रूपमा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणभन्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक बालमैत्री, सरल र उपयुक्त देखिन्छ ।

शब्दभण्डार

पूर्व अनुभवसँग सम्बन्धित शब्दहरूका साथमा थोरै कठिन शब्दहरूको संयोजन गरी पाठ तयार पार्नुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा ८० प्रतिशत सजिला र २० प्रतिशत नयाँ शब्दहरूको प्रयोग गरी विद्यार्थीको स्तर, क्षमता एवम् तह र विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार शब्दभण्डारलाई नियन्त्रणमा राख्नुपर्दछ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : २०६-२०७) । जति नयाँ

शब्द थपिँदै लगिन्छ त्यति नै तिनको सान्दर्भिक पुनरावृत्ति र प्रयोग अभ्यास पनि बढाउँदै लैजानुपर्दछ । कुनै पाठमा अत्याधिक नयाँ शब्द थप्ने र कुनै पाठमा नथप्ने गर्नु हुँदैन ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक विधागत पाठमा कठिन शब्द र त्यसका अर्थहरू दिइएको छैन ।

नमुना अभ्यास

भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरू पाठ्यवस्तुको ज्ञानतिरभन्दा भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) तर्फ बढी केन्द्रित हुन सक्नुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका मूल पाठसँग नमुना अभ्यासहरू अन्तरसम्बन्धित हुन सक्नुपर्दछ (पौडेल, २०६६ : १६७) अर्थात् निबन्ध विधाका पाठमा कविता रचना गर्ने र कविता विधाका पाठमा निबन्ध लेख्ने जस्ता अभ्यासहरू पर्नु हुँदैन ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठ्यवस्तुको समाप्तिपछि पाठगत अभ्यास, पाठगत अभ्यासपछि शब्दभण्डार, शब्दभण्डारपछि उच्चारण र कार्यमूलक व्याकरणपछि सिर्जनात्मक अभ्यास क्रमशः दिइएको छ । केही अभ्यासहरू सुनाइ, बोलाइ र पढाइ सीपसँग सम्बन्धित भए पनि अधिकांश लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू रहेको देखिन्छ । पाठका मूल अभ्यासमा उत्तर भन, ठीक बेठीक, खाली ठाउँ भर, जोडा मिलाऊ, उत्तर लेख, शब्द निर्माण, अर्थ भन्ने/लेख्ने, जोडा मिलाउने, खाली ठाउँ भर्ने, तालिकाबाट वाक्य निर्माण गर्ने विधाको प्रवृत्तिअनुसार पाठ पढ्ने, पाठका कठिन शब्दहरू शुद्ध लेख्ने, कार्यमूलक व्याकरणमा बोध विविध सीपसम्बन्धी अभ्यासहरू दिइएको छ जुन उपयुक्त नै छ तर, सुनाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यास न्यून दिइएको छ यसलाई कमजोरी मान्न सकिन्छ ।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठमा मूल पाठभन्दा अगाडि पूर्व पठन, मूल पाठ पछाडि शब्दभण्डार, शब्दभण्डारपछि व्याकरण, समूहमा भाषा र सिर्जना/लघु परियोजना क्रमशः दिइएको छ । भाषाका चारवटा सीपलाई समेट्नुपर्ने भए पनि लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अधिकांश अभ्यासहरू छन्, केही बोलाइ र पढाइसँग सम्बन्धित अभ्यास पनि छन् तर सुनाइसँग सम्बन्धित अभ्यास न्यून छन् ।

चित्र

भाषा पाठ्यपुस्तकमा सान्दर्भिक र आकर्षक चित्रहरूको व्यवस्थापन गर्नाले पाठ्यवस्तुको पठनपाठनमा सहयोग पुग्दछ। समावेश गरिने चित्रहरू पाठ्यवस्तुको आशय, त्यसबाट सिकाइने भाषिक सीप, विषयगत ज्ञान र धारणा अनुकूल हुनुपर्दछ (पौडेल, २०६६ : १६५)। चित्रहरू सफा, आकर्षक र पाठ्यवस्तु अनुरूप सुहाउँदो आकारका हुनुपर्दछ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा भएका १९ वटा पाठमध्ये सबै विधाका पाठहरूमा चित्रहरू दिइएको छ, जुन सबै रङ्गीन छन्। चित्रहरू साना भए पनि बुझिने नै छन्।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भएका १७ वटै पाठहरूमा पाठ्यवस्तु सुहाउँदा चित्रहरू राखिएका छन्। चित्रहरू कोही रङ्गीन छन्। प्रत्येक पाठभन्दा अगाडि पूर्व पठन खण्डमा दिइएका प्रायः सबै चित्रहरू स्पष्ट छन्।

अन्य/विविध

अन्य विविधभिन्न अतिरिक्त सामग्री, भूमिका, विषयसूची, शब्दसूची, सन्दर्भसूची, शिक्षणसामग्री, सङ्केत, शिक्षक, अभिभावकलाई निर्देशन, प्रकाशक संस्था, लेखक आदि पर्दछन् जसको उचित संयोजनले पाठ्यपुस्तक अभि गुणस्तरीय र प्रयोग गर्न सरल हुन्छ।

मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा हाम्रो भनाइ शीर्षकको भूमिकामा आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६२) अनुसार पाठ्यपुस्तक तयार भएको, नयाँ सन्दर्भअनुसार पाठ्यपुस्तकमा परिवर्तन गरिएको, पाठ्यपुस्तक प्रकाशनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिहरू आदिका बारेमा जानकारी दिइएको छ। आवरणदेखि भित्रको पृष्ठमा लेखकको नाम र प्रकाशकको नाम तथा ठेगाना, त्यसपछिको पृष्ठमा मुद्रक तथा वितरकको नाम, संस्करण अनि पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको अनुमति विना कसैले यो पाठ्यपुस्तक छापन नपाउने र छपाइका सम्बन्धमा भएको त्रुटि फेला परे पाठ्यपुस्तक साट्न अनुरोध गरिएको छ। यो पछाडिको पृष्ठमा क्र.सं., शीर्षक र पृष्ठ सङ्ख्या सहितको विषयसूची दिइएको छ। सन्दर्भसूची, शिक्षकलाई शिक्षण निर्देशन दिइएको तर अभिभावकलाई निर्देशन नदिएको र सन्दर्भसामग्री, शैक्षिक सामग्री, अतिरिक्त शब्दसूची आदि केही पनि उल्लेख भएको छैन।

व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा आवरणदेखि भित्रको पृष्ठमा लेखकको नाम तथा प्रकाशकको नाम र ठेगाना दिइएको छ । प्रकाशक, संस्करण त्यो पछाडिको पेजमा पाठ्य पुस्तकबारे संक्षिप्त जानकारी शीर्षकमा लेखकको भूमिका प्रस्तुत गरिएको छ, जसमा पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम विकासकेन्द्रद्वारा स्वीकृति प्राप्त र कक्षा दुईको पाठ्यक्रमअनुसार विद्यार्थीको बालमनोविज्ञान ख्याल गरी तयार पारिएको भनिएको छ । यो पृष्ठपछि विधा र पृष्ठसङ्ख्यासहितको विषयसूची दिइएको छ । शिक्षक, अभिभावकलाई निर्देशन, सन्दर्भ सामग्री, शैक्षिक सामग्री, अतिरिक्त शब्दसूची आदि केही पनि दिइएको छैन तर प्रत्येक पाठमा अभ्यासको अन्त्यमा सामूहिक कार्यअन्तर्गत पाठसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यहरू सामूहिक रूपमा गर्न विद्यार्थीहरूलाई निर्देशन दिएको देखिन्छ ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकमा शैक्षिक सामग्री, सन्दर्भ सामग्री, अतिरिक्त/विशेष शब्दसूची, शिक्षकलाई शिक्षण निर्देशन दिइएको छ, भने अभिभावकलाई निर्देशन दिइएको छैन । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा पाठसँग सम्बन्धित पाठ पढिसकेपछि सम्बन्धित पाठबाट विद्यार्थीले सिक्नुपर्ने कुराहरूका बुँदा र प्रत्येक पाठमा अभ्यासको अन्त्यमा सामूहिक कार्य शीर्षकमा पाठसँग सम्बन्धित गतिविधि सञ्चालन गर्न विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न निर्देशनहरू दिइएको छ । प्रस्तुत कुनै पनि व्यवस्था मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा गरिएको छैन । शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थी तिनै पक्षलाई पाठ्यपुस्तक प्रयोग, उपयोगको तरिका साथै पठन विधि र अभ्यास खण्डमा अभ्यास कसरी गर्ने/गराउने आवश्यक निर्देशन दुवै पाठ्यपुस्तकका पाठहरूमा दिएको भए पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारिता अभू बढ्ने थियो ।

प्राप्ति तथा सारांश

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा दुईको मेरो नेपाली र चारुमती पब्लिकेशन प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा प्राप्त भएका प्राप्ति तथा सारांश निम्नअनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

प्राप्ति

कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलना गर्दा मेरो नेपालीको बाहिरी आवरण पृष्ठ अत्यन्तै कमजोर रहेको पाइन्छ। दुवै पाठ्यपुस्तकको आकारप्रकार भाषा पाठ्यपुस्तकसँग मिल्दोजुल्दो देखिए पनि व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको अभ्यासमा प्रयोग गरिएका अक्षरका आकार पाठको भन्दा सानो रहेको पाइन्छ। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक आवरण पृष्ठसहित बाँकी सबै रङ्गमा छापिएको छ। शीर्षक, उपशीर्षक अभ्यासका मूल प्रश्नहरू, सबै चित्रहरू विभिन्न रङ्गमा छापिएका छन्। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक आवरण पृष्ठदेखि नै सबै रङ्गहरूको संयोजन गरिएको छ। दुवै पाठ्यपुस्तक गमले टाँसेर दुई ठाउँमा स्टेपलर त गरिएको छ तर नसिलाएको हुनाले टाँसिएका पानाहरू सजिलै छुट्टिने सम्भावना देखिन्छ। दुवै पुस्तकहरूमा ठाउँ छोडाइमा समानता छ तर अक्षराकारमा समानता पाइँदैन। मूल शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ्यवस्तु र अभ्यासमा अक्षराकार घटाउँदै लगिएको देखिन्छ। व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा प्रत्येक पाठमा कठिन शब्द र तिनीहरूको अर्थ दिएको पाइन्छ। मेरो नेपालीमा पाठमा कठिन शब्दको अर्थ नदिएर अभ्यासको रूपमा जोडा मिलाऊ भनेर दिएको छ। मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको कागज पातलो र मधुरो रङ्गको रहेको, एक पानामा छापिएका अक्षरहरू अर्को पानामा देखिएको पाइन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको कागज गुणस्तरीय रहेको पाइन्छ। यसमा प्लाष्टिक प्रयोग भएको, सजिलै नच्यातिने र पानीले नभिज्ने देखिन्छ। मेरो नेपालीको मूल्य रु. ५४१- मात्र तोकिएको छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको रु. २२५१- देखिन्छ। यसरी हेर्दा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको मूल्य निकै बढी देखिन्छ।

प्रस्तुत दुई पुस्तकहरूमा पाठ्यक्रमअनुरूप नै विधा र विधाका क्षेत्रगत विविधता समावेश गरिएको देखिन्छ। पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरूलाई हेर्दा मेरो नेपालीमा १९ वटा पाठ र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा १७ वटा पाठहरू समावेश गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको पाइन्छ। व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनामा मेरो नेपालीमा बढी कविता विधा राखिएको पाइन्छ। दुवै पाठ्यपुस्तकको सुरुवात कविता विधाबाट नै गरिएको छ। पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग भएका शब्दहरू स्तरणको

सिद्धान्तअनुसार हरेक तहमा बीस प्रतिशत नयाँ शब्दहरू थप्दै लगिएको र असी प्रतिशत शब्द तल्लो तहकै पुनरावृत्ति गरिएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत दुवै पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्दा प्रत्येक पाठको समाप्तिपछि पाठगत अभ्यास, पाठगत अभ्यासपछि शब्दभण्डार, शब्दभण्डारपछि कार्यमूलक व्यकरण र कार्यमूलक व्याकरणपछि सिर्जनात्मक अभ्यास क्रमशः दिइएको पाइन्छ । प्रत्येक पाठमा अभ्यासहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीप विकास हुने खालका भए पनि अधिकांश लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू रहेको देखिन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा सुनाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यास न्यून रहेको पाइन्छ । यसरी दुवै पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा पढाइ हुने समय, विद्यार्थीको क्षमता, उमेर, रुचि जस्ता कुराहरू ख्याल गरेर पाठ्यक्रमको भावना अनुरूप तयार नभएको पाइन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा कक्षा दुईका विद्यार्थीको स्तरअनुरूप वाक्य संरचना जटिल किसिमको देखिन्छ । व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा शैक्षिक सामग्री, सन्दर्भ सामग्री, शिक्षक, अभिभावकलाई निर्देशन आदि दिइएको छैन भने मेरो नेपालीमा प्रत्येक पाठको अन्त्यमा मात्र शिक्षकलाई निर्देशन दिइएको पाइन्छ ।

सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रमा कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा बाह्य/भौतिक आधारमा मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा आवरण, आकारप्रकार, कागजको गुणस्तर, छपाइ र बँधाइमा सबल रहेको पाइन्छ । आन्तरिक/प्राज्ञिक आधारमा विषयवस्तु/पाठ्यवस्तु, विधाको छनोट, पाठको प्रस्तुतिकरण भाषा, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास, चित्रहरूको संयोजन जस्ता पक्षहरूमा पनि मेरो नेपालीभन्दा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण नै सबल रहेको पाइन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको स्तर अनुरूप वाक्य संरचना जटिल किसिमको देखिन्छ भने भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारवटा सीपलाई समेट्नुपर्ने भए पनि लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू बढिरहेको र सुनाइसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू न्यून रहेको पाइन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा चित्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थी तिनै पक्षलाई पाठ्यपुस्तक प्रयोग, उपयोगको तरिका साथै पठन विधि र अभ्यास खण्डमा अभ्यास कसरी गर्ने/गराउने निर्देशन दुवै पाठ्यपुस्तकका पाठहरूमा दिइएको पाइँदैन ।

अध्याय पाँच

निष्कर्ष र सुभाष

नेपाल सरकार र शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएको कक्षा दुईको मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तक नेपाल अधिराज्यभरका सरकारी विद्यालयहरूले कक्षा दुईमा अध्यापन गराएका छन् भने चारुमती पब्लिकेशन प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताब अधिकांश निजी विद्यालयहरूमा पठनपाठन हुने गरेको पाइन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को बाह्य र आन्तरिक आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यपुस्तकका सबल र दुर्बल पक्षको अध्ययन गर्नु यो शोधको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ।

कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन गर्नु आफैँमा एउटा जटिल कार्य हो। पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुणका आधारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन आफैँमा ऐतिहासिक र महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। यो शोधपत्रमा गरिएको तुलनात्मक अध्ययनलाई मध्यनजर राखी निम्नलिखित निष्कर्ष तथा सुभाष निकाल्ने प्रयास गरिएको छ।

निष्कर्ष

कुनै पनि विषयवस्तुको अध्ययनमा दिइने निचोड नै निष्कर्ष हो। कक्षा दुईको मेरो नेपाली नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित भएको र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण चारुमती पब्लिकेशन प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित भएको पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रभित्र रहेर प्रस्तुत दुई भाषा पाठ्यपुस्तकका बारेमा तुलना गर्ने सन्दर्भमा निम्नलिखित निष्कर्ष निकालिएको छ :

क) कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**मा समाविष्ट विषयवस्तुले पाठ्यक्रमको निर्देशनलाई पालना गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ। तापनि

विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिलाई समेट्ने खालका विषयवस्तुमा ध्यान दिन अभै बाँकी रहेको देखिन्छ ।

- ख) दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरू पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप नै रहेका छन् तर विधाको समायोजनमा मेरो नेपालीमा कविता विधा बढी मात्रामा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा जीवनी विधा बढी मात्रामा रहेको पाइन्छ ।
- ग) दुवै पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थी अनुकूल हुने खालका भाषाशैलीको प्रयोग गर्ने कोसिस गरिएको भए तापनि मेरो नेपालीको नानी बाबु कविता र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको मेरो गाउँ कवितामा प्रयोग भएका भाषाशैली भने कक्षा दुईको विद्यार्थीका लागि निकै जटिल हुने देखिन्छ ।
- घ) दुवै पाठ्यपुस्तकमा चित्रलाई पाठको मर्मअनुरूप नै प्रस्तुत गर्ने कोसिस गरिएको छ तर व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा रङ्गीन चित्रहरूको प्रयोगले पाठहरू आकर्षक देखिन्छन् ।
- ङ) मेरो नेपालीको आवरण पृष्ठ र छपाइ, बँधाइ दुवै कमजोर देखिन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको आवरण पृष्ठ र छपाइ, बँधाइका दृष्टिकोणले उचित देखिन्छ ।
- च) मेरो नेपालीमा पातलो र मधुरो रङ्गको कागजको प्रयोग गरिएकाले कागज अलि कमजोर र पातलो रहेको देखिन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा प्रयोग गरिएको कागज सेतो र चिल्लो रहेकोले गुणस्तरीय देखिन्छ ।
- छ) मेरो नेपालीमा कठिन शब्द र तिनीहरूको अर्थ पाठमा दिएर अभ्यासको रूपमा जोडा मिलाऊ भनेर दिएको देखिन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा प्रत्येक कठिन शब्द र तिनीहरूको अर्थ दिइएको छ ।
- ज) मेरो नेपालीमा पाठमा दिइएका अभ्यासको निर्देशन गाढा अक्षरमा विभिन्न मसीले गरिएको देखिन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा अभ्यासको निर्देशन पाठको आकारभन्दा सानो अक्षरमा सेतो र रातो रङ्गमा गरिएको देखिन्छ ।
- झ) मेरो नेपालीमा जीवनी विधालाई समावेश गरिएको पाइदैन भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा भने जीवनी विधालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

- ब) पाठ्यपुस्तकको आकार र पाठमा मेरो नेपालीमा १९ वटा पाठ र १०० पृष्ठ रहेको छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा १७ वटा पाठ र १५४ पृष्ठ रहेकाले पाठका तुलनामा मेरो नेपालीमा बढी भए पनि पृष्ठ सङ्ख्या व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको बढी रहेको छ ।
- ट) दुवै पाठ्यपुस्तकमा सिर्जनात्मक अभ्यास र सामूहिक अभ्यास दिइएको देखिन्छ ।
- ठ) मेरो नेपालीमा पाठका लागि शिक्षण निर्देशन भनेर पाठ-१ को नानी बाबु (कविता) र पाठ-२ को सिंह र खरायो (कथा) को अन्त्यमा दिइएको पाइन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणमा शिक्षण निर्देशन दिइएको छैन ।
- ड) दुवै पाठ्यपुस्तकमा पूर्व अभ्यास दिइएको छैन ।
- ढ) दुवै पाठ्यपुस्तकमा शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक निर्देशन दिइएको छैन ।
- ण) दुवै पाठ्यपुस्तकमा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारवटा सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासमा लेखाइ सीपसँग बढी र सुनाइ सीपसँग न्यून रहेको देखिन्छ ।
- त) मेरो नेपालीको न्यूनतम मूल्य तोकिए पनि नेपाल सरकारद्वारा निःशुल्क वितरण हुन्छ भने व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको अधिकतम मूल्य तोकिएको र विद्यार्थी स्वयंले खरिद गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यसरी आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण** किताब दुवै कक्षा दुईको पाठ्यक्रम अनुरूप नै निर्मित भएका देखिन्छन् । तुलनात्मक रूपमा दुवै पाठ्यपुस्तकले सुनाइ सीपलाई कम प्राथमिकता दिएका छन् भने लेखाइ सीपलाई बढी प्राथमिकता दिएका छन् । तुलनात्मक रूपमा विधा चयन, पाठको प्रस्तुति, अभ्यास तथा चित्र एवम् अन्य बाह्य विशेषताका आधारमा व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण मेरो नेपालीभन्दा विद्यार्थीहरूका लागि उपयोगी तथा सहज देखिन्छ ।

सुभाव

कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानबाट भएको प्राप्ति तथा निष्कर्षको आधारमा नीतिगत तहका लागि, अभ्यास तहका लागि र अनुसन्धान तहका लागि निम्नअनुसारका सुभावहरू उल्लेख गरिएको छ :

नीतिगत तहका लागि सुभाव

- क) कक्षा दुईको मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययनमा दुवै किताबमा समाविष्ट विषयवस्तुले पाठ्यक्रमको निर्देशनलाई पालना गर्दै विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिलाई समेट्ने खालका विषयवस्तु प्रस्तुत गर्न आवश्यक छ ।
- ख) दुवै पाठ्यपुस्तकमा विधागत विविधता र तिनको विवरणगत सन्तुलनको प्रयास मिलाउन आवश्यक छ ।
- ग) दुवै पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिलाई मध्यनजर गर्दै सरल र सहज भाषाशैली प्रयोगमा प्राथमिकता दिनु उपयुक्त हुन्छ ।
- घ) व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनामा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकको बँधाइलाई पाठ्यपुस्तक निर्माण संस्थाले बलियो बनाउन र आवरण पृष्ठलाई प्लाष्टिक कभर गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।
- ङ) व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको तुलनामा मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको कागज सफा र बाक्लो बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।
- च) मेरो नेपालीमा प्रत्येक पाठमा दिइएका शब्दार्थलाई अभ्यासको रूपमा जोडा मिलाऊ भनेर नदिएर प्रत्येक पाठमा दिएका कठिन शब्द र अर्थ दिनु आवश्यक छ ।
- छ) दुवै पाठ्यपुस्तकमा अभ्यासको निर्देशन गाढा वा रातो रङ्गमा गर्नु आवश्यक छ ।
- ज) मेरो नेपालीमा जीवनी जस्ता सीपको विकास गर्ने पाठ्यविधाको समावेश गर्नु आवश्यक छ ।

- भ) मेरो नेपालीमा प्रत्येक पाठमा पूर्व अभ्यास दिनुपर्ने र सबै पाठहरू र अभ्यासमा शिक्षण निर्देशन दिनु आवश्यक छ ।
- ज) व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण किताबमा सबै पाठहरू र अभ्यासमा शिक्षण निर्देशन दिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- ट) दुवै पाठ्यपुस्तकमा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारैवटा सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू समावेश गर्नु आवश्यक छ ।
- ठ) मेरो नेपाली निःशुल्क उपलब्ध भए पनि प्रभावकारी वितरण र सुलभता कायम गर्नुपर्ने र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरणको न्यून मूल्य मात्र निर्धारण गर्नु आवश्यक छ ।
- ड) दुवै पाठ्यपुस्तकमा शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक निर्देशन दिनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

अभ्यास तहका लागि सुझाव

- क) पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने अभ्यासका क्रियाकलापहरू विद्यार्थीको स्तर, रुचि, उमेरसँग मेलखाने किसिमका बनाउन आवश्यक छ ।
- ख) पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विधाहरू सरलबाट जटिलको क्रममा र वितरणगत सन्तुलनको प्रयास गर्न आवश्यक छ ।
- ग) पाठमा दिइएका कठिन शब्दहरूको निर्धारण गर्न आवश्यक छ ।
- घ) पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूमा भाषाका चारैवटै सीपलाई समान किसिमले प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ड) पाठ्यपुस्तकलाई उपयुक्त समयमा सम्बन्धित क्षेत्र तथा व्यक्ति समक्ष पुऱ्याउन आवश्यक छ ।
- च) निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- छ) अभ्यासका लागि शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई स्पष्ट निर्देशन दिनु आवश्यक छ ।

- ज) विभिन्न शैक्षिक सामग्री तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोगद्वारा शिक्षण रुचिपूर्ण बनाउनुपर्ने ।
- झ) पाठ्यपुस्तकको उपयोग तथा सिकाइका कमी कमजोरीका सम्बन्धमा जानकारी तथा सचेतना विकास गर्न शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीबीच त्रिपक्षीय छलफल र अन्तरक्रिया तथा गोष्ठी सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।

अनुसन्धान तहका लागि सुझाव

- क) कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को तुलनात्मक अध्ययन जस्ता विषयमा व्यापक अध्ययन अनुसन्धान हुन सकेको छैन तसर्थ यस्ता नयाँ क्षेत्रमा अनुसन्धान कर्ताले अनुसन्धान गर्न आवश्यक छ ।
- ख) सरकारी तथा निजी विद्यालयमा पढाइ हुने प्राथमिक तहका पाठ्यपुस्तकहरू बालमनोविज्ञानमा आधारित छन् छैनन् भनी खोज तथा अनुसन्धान गर्नु आवश्यक छ ।
- ग) कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**मा प्रयुक्त चित्रहरूको अध्ययन ।
- घ) मेरो नेपाली (कक्षा १,२,३) र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (१,२,३) को तुलना ।
- ङ) कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**का कथा विधाको अध्ययन ।
- च) छनोट र स्तरणका आधारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को अध्ययन ।
- छ) कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**मा प्रयुक्त कविता विधाको विश्लेषण ।
- ज) भाषिक सीप सन्तुलनका दृष्टिले कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को अध्ययन ।
- झ) भाषिक संरचनाका आधारमा कक्षा दुईको **मेरो नेपाली र व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण**को अध्ययन ।

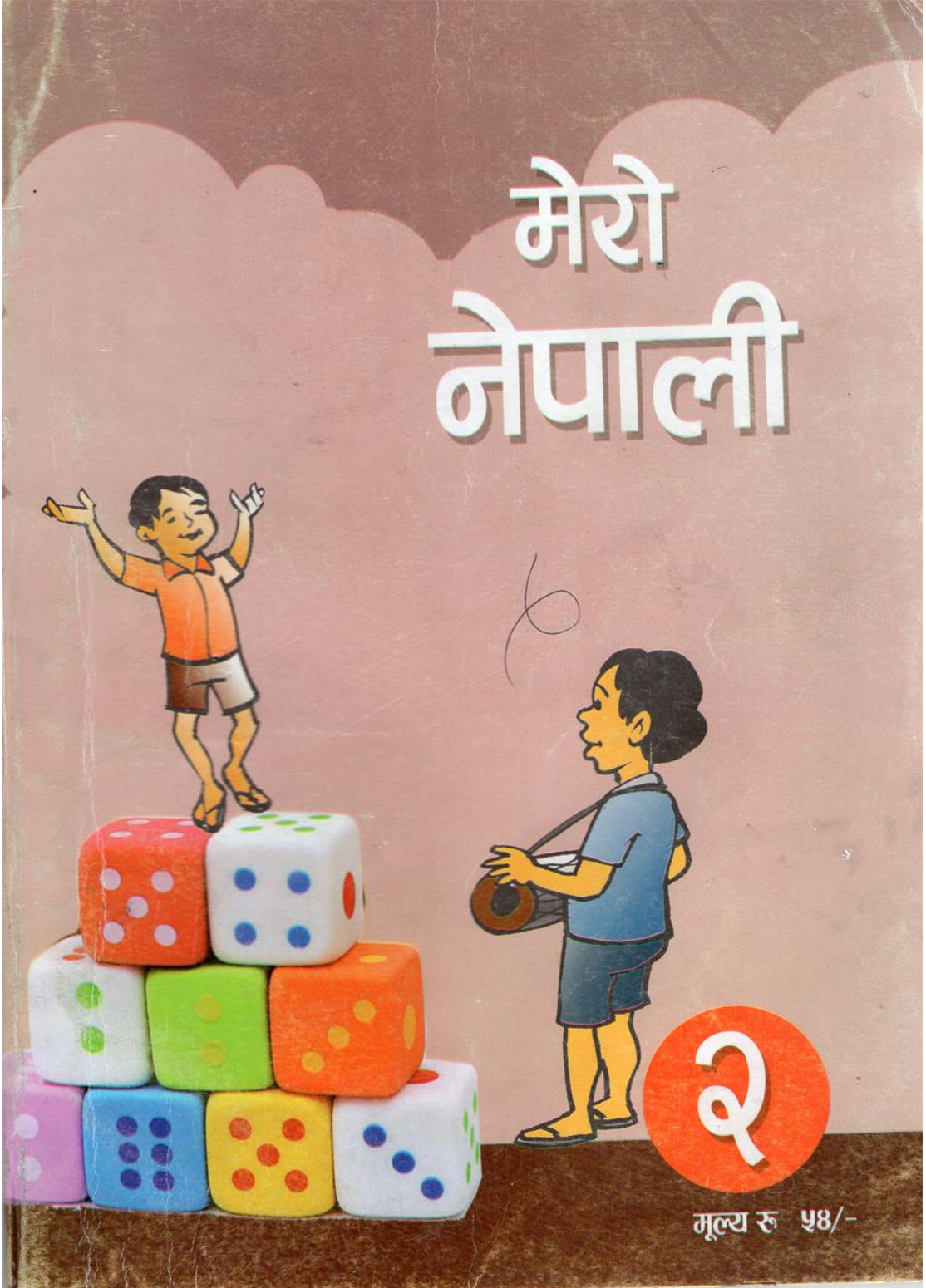
सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई बन्नीविशाल (२०४०), *प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक प्रा.लि. ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा केदारप्रसाद (२०५६), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम* (२०६९), भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- काफ्ले, लक्ष्मी (२०७२), *कक्षा सातको नेपाली र रसिलो नेपालीको तुलना*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रि.वि. कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा भापा : नेपाली भाषा शिक्षण विभाग ।
- कोइराला, रूपक (२०६५), *कक्षा दुईको सजिलो नेपालीमाला, नयाँ नेपाली शृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, क्याम्पस, कीर्तिपुर ।
- खनाल, पेशल (२०६९), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति* (दो.सं.), काठमाडौं : स्टुडेण्ट बुक्स एण्ड पब्लिकेशन एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- खनिया, बुद्धराज र अन्य (२०६६), *नेपाली भाषा शिक्षण* (प्र.सं.), काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशक तथा वितरक प्रा.लि. ।
- गौतम, गेहनाथ (२०५७), *मेरो नेपाली किताब कक्षा पाँच र सजिलो नेपाली माला कक्षा पाँचको तुलनात्मक अध्ययन*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र) त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर ।
- घिमिरे, खगेन्द्र (२०७९), *कक्षा छको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८) र नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७४) को तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५), *भाषापाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन ।
- (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण : परिचय र प्रयोग*, ताहाचल, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज, दाहाल दुर्गाप्रसाद (२०६३), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स ।
- पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (२०५८), *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

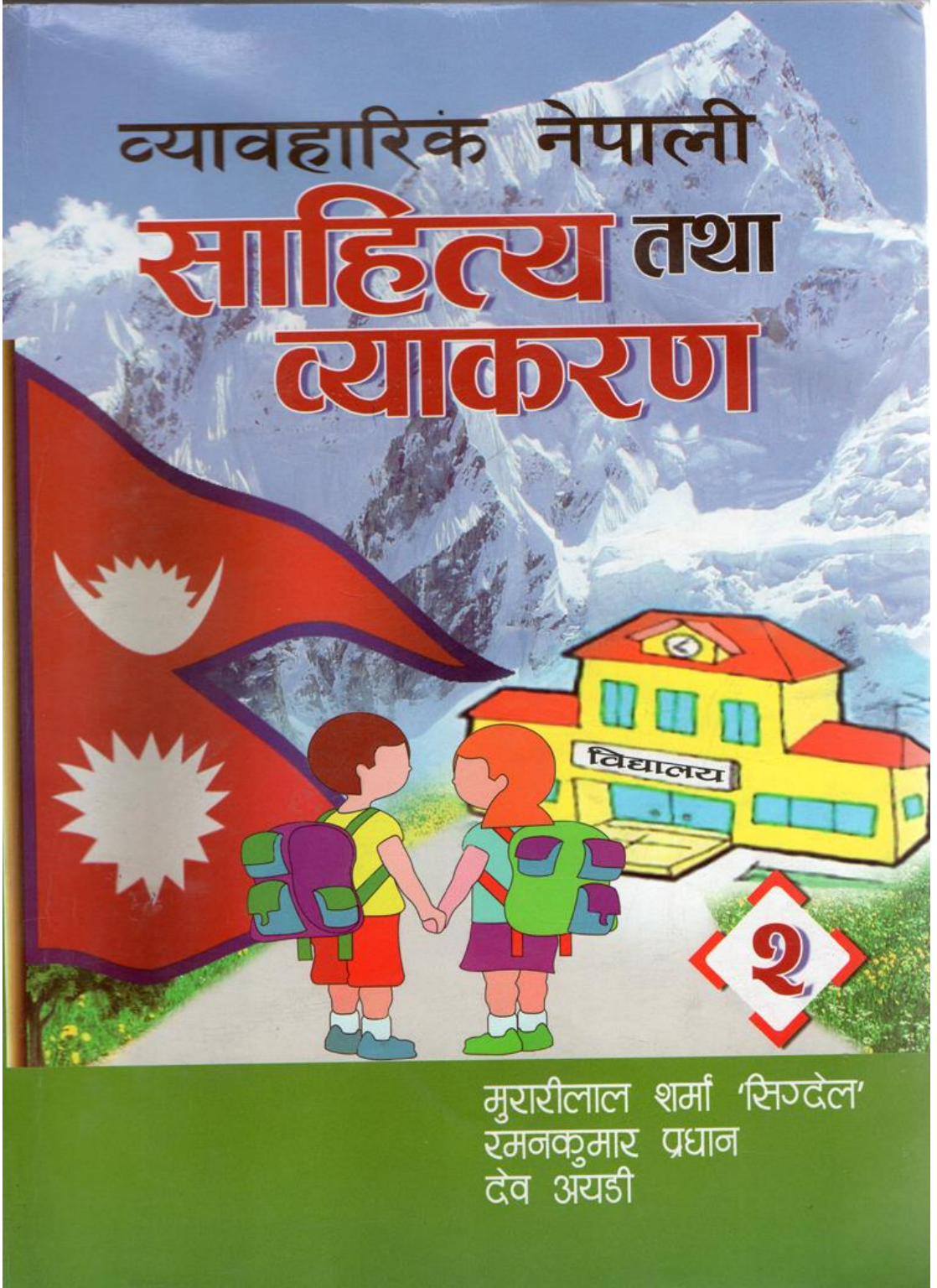
- पौडेल, नवीन (२०७४), *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली र साहित्य वाटिका पाठ्यपुस्तकको तुलना*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र) भापा : त्रिभुवन विश्वविद्यालय कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा भापा ।
- पौडेल, नारायणप्रसाद (२०५९), *कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपालीमालाको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर ।
- पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०५५), *कक्षा छको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीबीच तुलनात्मक अध्ययन*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर ।
- पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०६६), *नेपाली भाषाशिक्षण*, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- प्रधान, कुमार (२०७२), *कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताब र नयाँ नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक कक्षा छको तुलना*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सुरुङ्गा : कनकाई बहुमुखी क्याम्पस ।
- प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम कक्षा १-३ (२०६२), भक्तपुर, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- बराल, मदनराज (२०६९), *कक्षा सातको महेन्द्रमाला र हाम्रो नेपाली किताबको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहचल ।
- भण्डारी, पारसमणि र ओझा, राम नाथ र अर्याल, डोलराज (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि, ओझा रामनाथ, सुवेदी सखिशरण र सुवेदी अर्जुनप्रसाद (२०६९), *नेपाली भाषाशिक्षण*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेशन प्रा.लि.
- भण्डारी, पारसमणि, घिमिरे तुलसीराम र नेपाल शक्तिराज (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६८), *नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद (२०६८), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- सुवेदी, टीकाराम (२०६०), *कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपालीमालाको तुलनात्मक अध्ययन*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर ।

परिशिष्ट

क) कक्षा दुईको मेरो नेपाली (२०६२)

ख) व्यावहारिक नेपाली साहित्य तथा व्याकरण (२०७४)

गुनिलो जनावर गाई

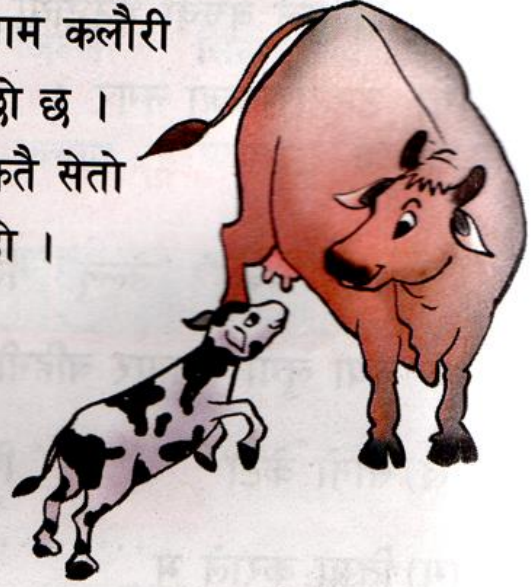
पाठ

७

राधाका घरमा गाई छ । त्यो गाई
कालो छ । त्यस गाईको नाम कलौरी
हो । कलौरीको एउटा बाछो छ ।
बाछाको जिउ कतै कालो कतै सेतो
छ । त्यसको नाम तिल्के हो ।

कलौरीले घाँस, पराल र
कुँडो खान्छ । तिल्के
घाँस खान सक्दैन ।

तिल्के आफ्नै आमाको दुध
चुस्छ । कलौरीले तिल्केलाई माया गर्छ । कलौरी तिल्केको
जिउ चाट्छ । आमाले जिउ चाट्दा तिल्के सन्चो
मान्छ । कलौरी गाईले दुध दिन्छ । राधाका बुबाले
दुधबाट दही बनाउनुहुन्छ । उहाँले दहीबाट मही र नौनी
बनाउनुहुन्छ । राधाका परिवार दुध र दुधबाट बनेका खाने
कुरा खान्छन् । गाईको दुध दहीलाई गोरस पनि भनिन्छ ।
राधाका परिवार गोरस खाएर मोटाघाटा र बलिया भएका
छन् । उनीहरू दुध, घिउ बेचेर पैसा पनि कमाउँछन् ।
गाईको गोबर राम्रो मल हो । गोबर मलबाट बोट बिरुवा

गाई

३

संसारमा धेरै प्रकारका जीवजन्तु छन्। गाई यी जीवमध्ये एक प्रकारको जनावर हो। गाईका चार ओटा खुट्टा हुन्छन्। गाईका दुई ओटा कान, एउटा पुच्छर, दुई ओटा आँखा र दुई ओटा सिङ हुन्छन्। गाईले घाँस र अन्न खान्छ।

गाई पनि धेरै प्रकारका हुन्छन्। नौमुटेगाई, जर्सीगाई, चौरीगाई आदि गाईका प्रकार हुन्। हाम्रो जीवनमा गाईको धेरै महत्त्व छ। गाईले हामीलाई धेरै सहयोग गर्छ। गाईलाई हामी गौमाता पनि भन्छौं।

व्यक्तिगत विवरण

नाम : सविता पराजुली
जन्म : २०४७।१।०।१३
पिताको नाम : होमनाथ पराजुली
माताको नाम : कृष्णकुमारी पराजुली
पतिको नाम : मनोज कोइराला
स्थायी ठेगाना : कनकाई-४, भ्पापा
सम्पर्क नं : ९८६२६३९६८३
नागरिकता : नेपाली
धर्म : हिन्दु
मातृभाषा : नेपाली
वैवाहिक स्थिति : विवाहित
पेशा : शिक्षण
शैक्षिक योग्यता :

क्र.सं. तह अध्ययन गरेको संस्था

१. प्रवेशिका (२०६२): कनकाई माध्यमिक विद्यालय, सुरुङ्गा (भ्पापा) एस.एल.सी. बोर्ड, नेपाल
२. कक्षा ११+१२ (२०६५): कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा (भ्पापा) उ.मा.शि.परिषद्, नेपाल
३. बी.एड. (२०६८) कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा (भ्पापा) त्रि.वि., नेपाल
४. स्नातकोत्तर : कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा (भ्पापा) त्रि.वि., नेपाल

सम्प्रति शिक्षक :

श्री सिंहदेवी आधारभूत विद्यालय, षडानन्द न.पा. वडा नं. १३, बोया, भोजपुर